

Doprinosi Župe i Franjevačkoga samostana sv. Roka razvoju odgojno-obrazovnih djelatnosti u Virovitici tijekom XVIII. i XIX. stoljeća

Smiljanić, Vlatko

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:139893>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-28**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Vlatko Smiljanić

**DOPRINOSI ŽUPE I FRANJEVAČKOGA
SAMOSTANA SV. ROKA RAZVOJU
ODGOJNO-OBRAZOVNIH
DJELATNOSTI U VIROVITICI
TIJEKOM XVIII. I XIX. STOLJEĆA**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2020.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA POVIJEST

Vlatko Smiljanić

**DOPRINOSI ŽUPE I FRANJEVAČKOGA
SAMOSTANA SV. ROKA RAZVOJU
ODGOJNO-OBRAZOVNIH
DJELATNOSTI U VIROVITICI
TIJEKOM XVIII. I XIX. STOLJEĆA**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: prof. emer. dr. sc. Mijo Korade

Zagreb, 2020.

UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF CROATIAN STUDIES
DIVISION OF HISTORY

Vlatko Smiljanić

**CONTRIBUTIONS OF THE PARISH AND
FRANCISCAN MONASTERY OF ST.
ROCH FOR THE DEVELOPMENT OF
EDUCATIONAL ACTIVITIES IN
VIROVITICA FROM THE 18TH TO THE
19TH CENTURY**

MA WORK

Supervisor: Prof. emer. Mijo Korade, PhD

Zagreb, 2020.

Doprinosi Župe i Franjevačkoga samostana sv. Roka razvoju odgojno-obrazovnih djelatnosti u Virovitici tijekom XVIII. i XIX. stoljeća

Sažetak

Rad je u najvećoj mjeri rezultat istraživanja izvora iz arhiva Franjevačkoga samostana u Virovitici te relevantne zavičajne i znanstveno-stručne povijesne i teološke literature. Obuhvatio je analizu odgojno-obrazovnih djelatnosti virovitičkih franjevacu tijekom XVIII. i XIX. stoljeća, koji su presudno utjecali na svećeničko i pučko obrazovanje Virovitice tijekom ranomodernoga doba. Sintetizirao je, rastumačio i raščlanio franjevačke učitelje, njihova nadahnuća, odgojne i obrazovne metode, nastavnu i učiteljsku literaturu te opisao franjevačke studije filozofije, moralne teologije i govorništva. U radu je autor kanio sva odgojno-obrazovna zbivanja postaviti u povijesni kontekst domovinske društvene i kulturne povijesti od franjevačkih začetaka u Virovitici do XIX. stoljeća.

Ključne riječi: franjevci, Virovitica, povijest školstva, filozofija, moralna teologija, govorništvo.

Contributions of the Parish and Franciscan Monastery of St. Roch for the Development of Educational Activities in Virovitica during the 18th and 19th Century

Abstract

This graduate thesis is largely the result of research of sources from the archives of the Franciscan monastery in Virovitica and relevant local and scientific-professional historical and theological literature. It included an analysis of the educational activities of the Virovitica Franciscans during the 18th and 19th centuries, which had a decisive influence on the priestly and popular education of Virovitica during the early modern period. The author synthesized, interpreted and analyzed Franciscan teachers, their inspirations, educational methods, teaching and teaching literature, and described Franciscan studies of philosophy, moral theology and oratory. In this paper, the author intends to place all educational events in the historical context of the homeland's social and cultural history from the Franciscan beginnings in Virovitica to the 19th century.

Keywords: franciscan, Virovitica, history of education, philosophy, moral theology, oratory, public education.

Sadržaj

Uvod.....	7
Političke, društvene i gospodarske okolnosti u Virovitici od dolaska franjevacâ u XIII. st. do kraja XV. st.	9
Franjevci u Virovitici od XIII. do XVI. st.	13
Franjevci, odgoj i obrazovanje u kontekstu Hrvatske franjevačke provincije sv. Ladislava (1613. – 1783.).....	20
<i>Wereucha Rediviva</i> . Obnova Reda, osnutak školâ i njihovo djelovanje.....	26
Studij moralnoga bogoslovlja	29
Studij filozofije	31
Studij govorništva	32
Ljekarništvo	33
Franjevački učitelji u Virovitici	38
Odgojne i obrazovne metode	43
Nastavna i učiteljska literatura.....	45
Virovitički franjevci i pučko školstvo.....	51
Zaključak	56
Popis izvora i literature	58
Zahvale.....	63

Uvod

Rad na temu doprinosa Župe i Franjevačkoga samostana sv. Roka na razvoj odgojno-obrazovnih djelatnosti u Virovitici tijekom XVIII. i XIX. st. najprije ćemo položiti u povijesni prostorni, vremenski i tematski okvir. Prostorni kontekst podrazumijeva područje grada Virovitice, povijesnoga naselja i mjesta čvorišta puteva iz Ugarske u Hrvatsku i važne prometnice koja povezuje središnju i istočnu Hrvatsku, tj. Zagreb i Osijek. S obzirom na takav geografski položaj, prometnuo se u važno trgovačko središte Slavonije i Podravine. Vremenski kontekst obuhvaća povijesno razdoblje ranomodernoga doba, tj. XVIII. i dio XIX. st., kada dolazi do pritjecaja prosvjetiteljskih ideja sa sjevera Habsburške Monarhije, tj. prvih početaka opće modernizacije politike, društva, kulture i gospodarstva hrvatskih zemalja.

Autor kani tematski istražiti odgojno-obrazovne početke u Virovitici, koji se neposredno vezuju uz franjevački red, a oni se na tomu području začinju istovremeno s prvim pisanim tragovima tijekom srednjega vijeka. Zbog toga je u radu važno kronološki obraditi temu, ali uz pružanje povijesnoga konteksta od prvih djelovanja franjevaca u Virovitici u XIII. st. pa sve do XIX. st., kako bi nam kontekst uspješno raščlanio tematsku problematiku i vremensku usmjerenost rada. Suodnos političkoga, društvenoga, kulturnog i gospodarskoga kontinuiteta Virovitice ključan je odgovor na interpretaciju i raščlambu odgojno-obrazovnih djelatnosti za ranomoderna doba. Zbog toga je važno zadati istraživačka pitanja za ovaj rad. Prije svega, zadatak autora će biti, kako je već na neki način to i rečeno, postaviti temu rada u povijesni mikrokontekst razvoja Virovitice od srednjega vijeka do modernoga doba. To bi trebalo dodatno objasniti i poboljšati razumijevanje procesa odgojno-obrazovnih nastojanja tijekom XVIII. i XIX. st. Zatim, autor će u radu kronološki usredotočiti pažnju na prijeloman događaj za povijest Virovitice, a to je osmanska ugroza od 1552. do 1684. god. Odonuda će krenuti šira tematska razrada. Poslije habsburško-osmanskoga rata u XVII. st. i Virovitica će, kao i druga hrvatska naselja oslobođena osmanskoga jarma, doživjeti političko, društveno, kulturno i gospodarsko blagostanje te blagi rast standarda i sveopći populacijski napredak. Vojne vlasti, Dvorska komora i vlastelini su Virovitici odmah vratili ključne navjestitelje vjere i brige za duhovni život, franjevce, čiji su utjecaj Osmanlije spriječili na 132 godine. Briga za vjerski i duhovni život tijekom XVII. st. sve više će se preobraziti u brigu za odgoj i obrazovanje virovitičkoga puka. Zbog toga će središte istraživanja biti usmjereno na franjevačke doprinose odgoju i obrazovanju u Virovitici, prije svega, kroz djelovanje visokih škola za svećenstvo, ali i fenomena prijenosa znanja na puk tijekom XVII. i XVIII. st. Kao

izdvojena tema u sklopu odgojno-obrazovnog rada bit će i interpretacija o ljekarničkoj djelatnosti, koja je također bila bitna za kulturni i obrazovni razvoj Virovitice. Naposljetku, rad će raščlaniti utjecaj franjevac na pučko obrazovanje tijekom XVIII. i XIX. st. uz analizu povijesnih izvora i literature.

Odmah valja naglasiti da je odgojno-obrazovna djelatnost virovitičkih franjevac tema koja je nepotpuno istražena, ali nije postavljena u širi povijesni kontekst. Pri tomu najviše rada na istraživanju te sastavnice franjevačke kulture na prostoru čitave kontinentalne Hrvatske uložio je prof. dr. sc. Franjo Emanuel Hoško, vjerojatno najistaknutiji i najzaslužniji znanstvenik za proučavanje kulture školstva u hrvatskih franjevac. Njegovi znanstveni radovi, ali i monografije, izvorište su informacija ovoga rada. Potom, ključnu podršku istraživanju pružilo je gradivo iz arhiva Franjevačkoga samostana u Virovitici, gdje i danas franjevci brižno čuvanju dokaze i uloge svoje gotovo osmostoljetne prisutnosti među Virovitičanima. Uz vrijedne dokumente i povelje, samostan čuva nastavnu te učiteljsku literaturu virovitičkih franjevac za potrebe svojih visokih škola, pučkoga obrazovanja i ljekarništva. Ta će sastavnica također biti dio istraživanja u ovomu radu. Sekundarni, ali ne manje vrijedni izvori informacija nalaze se u zavičajnoj literaturi, koja je kronološka, sintetička i pregledna za sva povijesna razdoblja. Navlastito je važno djelo virovitičkoga franjevca Paškala Cvekana *Virovitica i franjevci*, ali i monografska izdanja više autora poput zbornika radova sa znanstvenoga skupa *o 725 godina franjevac u Virovitici, Izabраних virovitičkih tema*, ali i „ideološki obojanoga“ *Virovitičkoga zbornika* iz 1986. god. Unatoč ideologiji koja se lako daje izdvojiti, to je još uvijek jedino sustavno i znanstveno-stručno utemeljeno djelo o prošlosti Virovitice od prapovijesti do sredine XX. st. U radu su korišteni znanstveni tekstovi ili objavljeni i redigirani izvori kojima su uvaženi autori, tj. urednici povjesničari Tadija Smičiklas, Nada Klaić, Antun Cuvaj, Žarko Dadić, Ive Mažuran, Josip Adamček, Stanko Andrić, Robert Skenderović, Stella Fatović Ferenčić, Dubravka Sabolić, Buga Zdjelar i Stanislav Artuković; filozof Zlatko Posavac; pedagozi i teolozi Vicko Kapitanović i Marko Pranjić; književni povjesničari i jezikoslovci Vinko Brešić i Ivan Zelenbrz te arheologinja Silvija Salajić. Za potrebe dodatnoga tumačenja rada korišteni su mrežni izvori, naročito enciklopedijska i leksikografska izdanja. Kako bi rad dobio vizualnu komponentu, autor je odlučio u njega uklopiti trinaest slikovnih priloga, koji dodatno pojašnjavaju činjenice navedene u tematskoj razradi. Sada samo ostaje autorova nada da će rad pružiti kontekstualno polazište i biti na korist budućim istraživačima povijesti školstva u Hrvata.

Političke, društvene i gospodarske okolnosti u Virovitici od dolaska franjevaca u XIII. st. do kraja XV. st.

Virovitica (njem. *Wirowitz*, mađ. *Verőce*) je naselje smješteno na sjevernomu podnožju Bilogore. Od rijeke Drave udaljena je 14 km južno, od Zagreba 155 km, a od Osijeka 126 km. S obzirom na geografski položaj između Slavonije i Podravine, geografi su prostor oko Virovitice prozvali slavonskom Podravinom.¹ Virovitičko područje neispredano je nastanjivano od prapovijesti², a prvi arheološki nalazi predočavaju postojanje sopotske kulture³, a iz kasnoga brončanoga doba potječe groblje kulture sa žarama, tzv. virovitička skupina, koja je datirana između XIII. i XII. st. pr. Kr.⁴ U Virovitici su djelovali i Kelti između II. i I. st. pr. Kr.⁵, a nedaleko je bilo antičko naselje⁶, za koje povjesničar Rudolf Horvat smatra da se zvalo *Sirotis*, *Seruta* ili *Soroga*. Upravo na području današnje Virovitice bilo je važno prometno sjecište rimskih cesta od kojih je glavna vodila iz Ptuja (*Poetovio*) u Osijek (*Mursa*).⁷ Ta činjenica razjašnjava mađarski *Verőce*, toponim koji u izravnomu prijevodu doslovno znači „mala vrata“^{8,9}

Srednji je vijek povijesno razdoblje tijekom kojega nalazimo izvore koji bilježe Viroviticu osobito u političkim, posjedovnim i gospodarskim odnosima. Razdoblje između antike i srednjega vijeka o Virovitici nije posebice proučavano jer o njemu nema mnogo pisanih povijesnih izvora; tu su samo oskudni arheološki nalazi. Za tumačenje toga doba povjesničari

¹ Usp. SEKEREŠ, Stjepan, „Antroponimija i toponimija slavonske Podravine“, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 3, 1973., 369-470.

² Usp. SELJELJ IVANČAN, Tajana; BALEN, Jacqueline, „Prapovijesno naselje Virovitica – Brekinja“, *Annales Instituti Archaeologici*, 2(1), 2006., 67-72.

³ Usp. VINSKI GASPARI, Ksenija, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*, Filozofski fakultet, Zadar, 1973., 556-564. ; TKALČEC, Tatjana, „Virovitica – Korija, zaštitna arheološka istraživanja 2005.“, *Annales Instituti Archaeologici*, 2(1), 2006., 52-54.

⁴ Usp. LOŽNJAK, Daria, „Grobovi virovitičke grupe iz Voćina. Osvrt na početku fazu kulture polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj“, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 20, 2003., 33-46. ; LOŽNJAK DIZDAR, Darija, „Naseljenost Podravine u starijoj fazi kulture polja sa žarama“, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 22, 2005., 25-58.

⁵ Usp. ROĐAK, Matija, „Kod virovitičke Šećerane pronađeni ostaci dvaju naselja, keltsko iz 2. stoljeća pr. Kr. i ranosrednjovjekovno iz 8. stoljeća“, *Informativni centar Virovitica*, 6. listopada 2016. Pristupljeno 11. svibnja 2020. <https://www.icv.hr/2016/10/kod-viroviticke-secerane-pronadani-ostaci-dvaju-naselja-keltsko-iz-2-stoljeca-pr-krista-ranosrednjovjekovno-iz-8-stoljeca/>. ; ŠEGREGUR, Domagoj, „Keltska plemena na hrvatskom povijesnom prostoru“, *Zavičaj*, 25-27, 2009., 4-9. ; ŠKRINJARIĆ, Leo, „Kelti u Virovitici?“, *HRT Magazin*. Pristupljeno 11. svibnja 2020. <https://magazin.hrt.hr/402120/kelti-u-virovitici>.

⁶ Usp. JELINČIĆ VUČKOVIĆ, Kristina (ur.), *Rimsko selo u provinciji Gornjoj Panoniji: Virovitica Kiškorja Jug*, Institut za arheologiju, Zagreb, 2015. ; BERTOL, Anja, „Nalazi rimskog novca s lokaliteta Virovitica-Kiškorja Jug i Orešac“, *Opuscula archaeologica*, 35(1), 2011., 225-261.

⁷ HORVAT, Rudolf, *Povijest grada Virovitice*, Matica hrvatska Virovitica, Virovitica, 2001., 7.

⁸ BREŠIĆ, Vinko, *Knjiga o Virovitici*, Mikešland, Virovitica, 2002., 16.

⁹ *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, s. v. Virovitica, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 11. svibnja 2020. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=64785>.

moraju rabiti širi povijesni kontekst Podravine i Slavonije.¹⁰ No, vratimo se razvijenomu srednjemu vijeku. Do sada, najstarija isprava koja izravno govori o Virovitici potječe iz 1234. god., a riječ je o povelji hercega Kolomana Arpadovića (1226. – 1241.), brata ugarsko-hrvatskoga kralja Bele IV. (1235. – 1270.). Njome je Virovitica dobila status slobodnoga kraljevskoga trgovišta (*magna villa Vereucha*), koje povjesnička Nada Klaić prevodi kao „veliku varoš“.¹¹ Osim upravno-političkoga položaja naselja, Virovitičanima je bio omogućen izbor gradskoga suca (*maior villae*), nekoliko prisežnika (*iurati cives*), selidbe stanovništva te oslobađanje od državnih poreza izuzev izravnoga poreza hercegu. Druge podatke vezane uz Viroviticu u tekstu povelje ne doznajemo, osim da je postala kraljevskim posjedom.¹²

Prema povjesničaru Josipu Adamčeku, Virovitica je od tada uživala autonomni status. Ipak, usporedno sa sloboštinama drugih naselja na području hrvatskih zemalja tijekom XIII. st., Virovitica je imala posebnost da je herceg virovitički vlastelin koji ima pravo potvrđivanja gradskoga suca, kojega je u Gradecu potvrđivao kralj. Činjenica jest da je dosta gradova u kojima izabrani sudac nije podlijegao potvrdama više vladarske instance. Poslije smrti hercega Kolomana, Virovitica je postala posjed ugarskih kraljica. Time je na njih prenijeta vlast kao feudalnih gospodarica virovitičkoga trgovišta. Kraljica Marija (1241. – 1270.), supruga Bele IV., 1248. god. je započela s upravnom (re)organizacijskom virovitičkoga trgovišta. Najprije je odredila granice virovitičkoga trgovišta, a smatra se da su za njezine vladavine u Viroviticu došli franjevci i dominikanci¹³, iako nije isključeno da bili u Virovitici i za vrijeme vladavine hercega Kolomana. O tomu će detaljnije biti posvećena pažnja u sljedećim poglavljima. Ipak, valja naglasiti da je 1334. god. u popisu kanonika i goričkoga arhiđakona Ivana zabilježeno da u Virovitici postoji župna crkva sv. Kuzme i Damjana koju je vodilo biskupijsko svećenstvo.¹⁴ Kraljicu Mariju je naslijedila kraljica Elizabeta Kumanka (1244. – 1290.).¹⁵ Za vladavine kralja Stjepana V. (1270. – 1272.) u Virovitici je bila kovnica novca što potvrđuje veliku važnost ovoga mjesta za gospodarsku povijest Slavonije. U njoj su kovani tzv. slavonski banovci, tj.

¹⁰ Vrlo malo time se bavio povjesničar Ferdo Šišić. Usp. ŠIŠIĆ, Ferdo, *Županija Virovitička u prošlosti*, Knjigo i kamenotiskara Julija Pfeiffera, Osijek, 1896., 11-15, 45-59.

¹¹ Usp. KLAJĆ, Nada, „Iz virovitičke prošlosti - prvo stoljeće u životu slobodnog grada (povodom sedamstopenesete obljetnice Kolomanove povlastice)“, *Podravski zbornik*, 13, 1987., 67-76.

¹² Prijevod povelje s latinskoga (v. SMIČIKLAS, Tadija, *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije: listine 1201-1235*, sv. III, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1905., 422.) na hrvatski jezik objavljen je u KLAJĆ, Nada, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Školska knjiga, Zagreb, 1972., 123-124.

¹³ S tim se navodom slaže i CVEKAN, Paškal, *Virovitica i franjevci*, Hrvatsko književno društvo Sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1977., 20.

¹⁴ CVEKAN, *Virovitica i franjevci*, 29.

¹⁵ Za nju pouzdano znamo da je boravila u Virovitici. Usp. CVEKAN, *Virovitica i franjevci*, 24 prema KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan, „Regesta br. 1259.“, *Starine*, 27, 1896., 163.

mali srebrni novci.¹⁶ Virovitica se tijekom XIV. i XV. st. razvijala kao gradsko naselje na vlastelinstvu ugarskih kraljica. U ispravama koje se bave uređenjima granica između posjedâ, Virovitica se počinje nazivati gradom (*civitas*).¹⁷ Za vladavine kralja Žigmunda Luksemburškoga (1387. – 1437.) u Virovitici su izgrađeni novi kraljevski dvori, palača te kraljeve i kraljicine kuće¹⁸, koji se bilježe u dokumentu iz 1439. god. Temeljem toga možemo bez sumnje zaključiti da je još u XIII. st. u Virovitici postojala kraljicina palača, tj. rezidencijalna zgrada, što je potkrijepljeno i prijašnjim navodima. Međutim, 1429. god. Žigmund je prodao Viroviticu šimeđskom županu Emeriku Marczalyju i tako je Virovitica postala privatni posjed. Od tada je tijekom XV. st. promijenila niz feudalnih gospodara. Poslije Marczalyja to su bili Pethold Edderbach, Nikola Čupor Moslavački, Nikola V. Bánffy Donjoleđavski¹⁹ te njegovi nasljednici. Adamček zaključuje da te promjene nisu bitno utjecale na gospodarski i društveni položaj stanovnika.²⁰ Vlasnici Virovitice ujedno su i župani na čelu Virovitičke županije i zapovjednici vojničke banderije od 500 vojnika.²¹

Proučavanje povelja nam omogućava raščlambu virovitičkoga stanovništva tijekom srednjega vijeka. Riječ je, prije svega, o starosjediocima Mikešima²² koji su uglavnom poljoprivrednici. U Virovitici postoje i Židovi, ustaljeno trgovci i obrtnici, a ostatak stanovništva činile su manje grupacije koje su obavljajući razne usluge djelatnosti naselile virovitičko vlastelinstvo.²³ Prema povjesničarki Bugi Zdjelar, Virovitica je tada bila malo naselje koje je brojilo nekoliko stotina stanovnika, a uzgoj žitarica bila je prvotna

¹⁶ HORVAT, *Povijest grada Virovitice*, 12. Važnost virovitičke kovnice novca ogleda se u činjenici da je, prema CVEKAN, *Virovitica i franjevci*, 23., ista postojala u Zagrebu (1260.), a ista je bila preseljena iz Pakraca (1256.), vjerojatno zbog mongolskih ugroza.

¹⁷ Isprave su objavljene u prethodno spomenutomu *Diplomatičkomu zborniku* i to u: sv. IV., 374-376; sv. VI., 694-695; sv. VII, 365-367 i sv. XII, 205-208, 221-225, 339.

¹⁸ Sigurno su postojale i prije jer, primjerice, iz isprava objavljenima u *Diplomatičkomu zborniku* saznajemo da je u Virovitici boravio kralj Ludovik I. Anžuvina (1342. – 1382.) zajedno sa suprugom Elizabetom Kotromanović (1339. – 1387.) kao i slavonski herceg Karlo Drački (1371. – 1376.). Više o tome: CVEKAN, *Franjevci i Virovitica*, 29.

¹⁹ Plemička obitelj Bánffy Donjoleđavska, *Bánffy de Lendwa*, poznata i pod kroatiziranim prezimenom Banići, najdugovječniji su vlastelini Virovitice u vremenu kada je ona bila privatni posjed. Riječ je o hrvatsko-ugarskoj plemićkoj obitelji porijeklom iz Thuringije. Članovi obitelji vršili su visoke političke dužnosti: slavonskih banova, podbanova, župana i vlastelina od Križevačke do Zaladske županije. Izumrli su početkom XVII. st. ŠVAB, Mladen, „BÁNFFY, de Lendwa (Banići)“, *Hrvatski biografski leksikon*, mrežno izdanje. Pristupljeno 11. svibnja 2020. <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1230>.

²⁰ ADAMČEK, Josip, „Virovitica i Virovitička županija u srednjem vijeku“, (ur.) MOHORVIČIĆ, Andre, *Virovitički zbornik 1234.-1984.: zbornik radova sa znanstvenog skupa 'Virovitica u prošlosti i sadašnjosti', održanoga u Virovitici od 2. do 3. listopada 1984. godine u povodu obilježavanja 750. godišnjice spomena i 40. godišnjice oslobođenja Virovitice*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti i Skupština općine Virovitica, Virovitica, 1986., 113-120.

²¹ SALAJIĆ, Silvija (ur.), *Srednjovjekovna nizinska utvrda u Virovitici: osvrt na arheološka iskopavanja* (katalog izložbe), Gradski muzej Virovitica, 2008., 7.

²² Naziv za starosjedioce Virovitice. Više o tome: REPONJ, Danijel, „Tko su Mikeši?“, *Virovitica.com*. Pristupljeno 11. svibnja 2020. <http://www.virovitica.com/?do=full&cmd=107>.

²³ Isto, 9.

poljoprivredna djelatnost stanovništva. Doradili su vještine izrade keramičarskih i metalnih predmeta, a u srednjovjekovnomu su naselju posebnu društvenu i gospodarsku ulogu imali kovači i zlatari. Raznolika kvaliteta nakita u Virovitici prilikom arheoloških istraživanja potvrđuje činjenicu da se među članovima zajednice izdvojila skupina odličnika. Primjerice, lijevanim srebrnim naušnicama ukrašavale su se one skromnije dok su bogatije mogle sebi priuštiti luksuzniji nakit koji je u naselje dolazio ustaljenim trgovačkim putem iz Karpatske kotline i Sredozemlja. Ključno mjesto društvenih zbivanja bila je virovitička utvrda koja je prvotno bila drvene građe tipa *Wasserburg*²⁴, a tijekom gradnje uzdignut je njezin središnji plato koji i danas dominira središtem Virovitice. Utvrda je bila ograđena drvenim palisadama, a život se odvijao unutar nje, što potvrđuju arheološki nalazi poput ulomaka keramike, zdjela, tanjura metalnih lopatica, nožića i sličnih kuhinjskih predmeta.²⁵

Tijekom XVI. stoljeća Bánffyji su i dalje vladali Viroviticom. Početak stoljeća obilježila su njihova nesuglasja sa zagrebačkim biskupom Lukom Baratinom zbog uskraćivanja desetine. Zbog toga je virovitička Župa skoro izopćena, ali Bánffy je ipak popustio i platio desetinu. Osim toga, virovitički se vlastelin u dinastijskim borbama za hrvatsku krunu priklonio Ivanu Zapolji. Nakon što je kralj Ferdinand Habsburški zavladao hrvatskim zemljama, odučio se osvetiti neposlušnomu virovitičkom Bánffyju i oduzeo mu Viroviticu te ju poklonio hrvatsko-slavonsko-dalmatinskomu banu Ivanu Karloviću iz roda krbavskih Kurjakovića. Potonji nikada nije zavladao Viroviticom jer mu je Bánffy branio pa je 1530. god. kraljevski kapetan Ljudevit Pekri zapalio Viroviticu. Nakon smrti Ivana Bánffyja njegova je supruga Margareta uspjela ishoditi oprost kralja Ferdinanda zbog izdaje. Dodatni problem za Viroviticu će biti osmanska ugroza već od 30-ih god. XVI. stoljeća, o čemu će biti riječi u sljedećim redcima.²⁶

²⁴ Naziv za srednjovjekovnu utvrdu koja je okružena vodom i uglavnom je drvene gradnje.

²⁵ ZDJELAR, Buga, „Postanak i razvoj srednjovjekovne Virovitice“, SALAJIĆ, Silvija (ur.), *Srednjovjekovna nizinska utvrda u Virovitici*, 46-47.

²⁶ CVEKAN, *Virovitica i franjevci*, 32-33.

Franjevci u Virovitici od XIII. do XVI. st.

Franjevci su u hrvatske zemlje dospjeli vrlo rano po uspostavi reda i njegovu potvrđivanju 1209. god.²⁷ Dvadesetak godina kasnije u povijesnim se izvorima mogu pronaći pouzdani podaci o njihovu dolasku na prostor Ugarske što su Arpadovići posebno poticali.²⁸ Prvi su im samostani bili, kako u kontinentalnoj Hrvatskoj (Varaždin, 1244.)²⁹, tako i u Dalmaciji (Zadar, 1260.), što potvrđuje rasprostranjenost reda diljem Hrvatske i njihovu prihvaćenost među vlastelom i narodom. Jedna od prvih franjevačkih upravnih organizacija na našem tlu bila je Franjevačka slavonska provincija (*Provincia Sclavoniae*), koja je već 1232. god. obuhvaćala veliko geografsko područje od Istre do rijeke Drave.³⁰ Već iz ove činjenice možemo naslutiti usustavljenost reda od samih početaka djelovanja.

Prema povjesničaru Stanku Andriću u Virovitici je katolička crkva sigurno djelovala početkom XIII. st., dok su se sredinom toga stoljeća već doselila dva prosjačka reda – dominikanci³¹ i franjevci.³² Franjevački samostan u Virovitici postoji³³ i prije 1280. god. jer je spomenut u pismu Filipa, firmanskoga biskupa i papinskoga legata na ugarskomu kraljevskomu dvoru, zbog neplaćanja crkvene desetine u Virovitici i Lipovi³⁴, što je bilo uzrokovano jednim dijelom zbog nedostatka novca uslijed mongolske ugroze, (*guardinano*

²⁷ Više o počecima franjevačkoga reda u europskomu kontekstu vidjeti u PATAFTA, Daniel, *Franjevačko 13. stoljeće: Povijest, teologija, duhovnost, Kršćanska sadašnjost*, Zagreb, 2018.

²⁸ Prema CVEKAN, *Virovitica i franjevci*, 61., razlog je tomu što je sv. Elizabeta Ugarska (1207. – 1231.), sestra kralja Bele IV. i tirniška kneginja, bila sljedbenica sv. Franje.

²⁹ Usp. FILIĆ, Krešimir, *Franjevci u Varaždinu: poviest franjevačke crkve i samostana o 700-godišnjici dolazka franjevaca u Varaždin*, Vlastita naklada, Varaždin, 1994.

³⁰ *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, s. v. franjevci, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 13. svibnja 2020. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=20487>.

³¹ U Virovitici je djelovao dominikanski samostan usporedno s franjevačkim. Pretpostavlja se da je bio smješten sjeverno od utvrde. O njima ima vrlo malo povijesnih izvora i to je, vjerojatno, razlog zašto nisu istraženi.

³² ANDRIĆ, Stanko, „Franjevci u srednjovjekovnoj Virovitici“, (ur.) MARTINČIĆ, Julijo & HACKENBERGER, Dubravka, *725 godina franjevaca u Virovitici: Zbornik radova međunarodnog simpozija*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku, Zagreb - Osijek, 2006., 42.

³³ Osim toga, postoji i materijalni trag koji potvrđuje postojanje samostana i(li) franjevačke crkve. Naime, pri ulazu u današnju franjevačku crkvu sv. Roka u Virovitici ispod desne škropionice nalazi se obrnuto postavljen romanički stup s kapitelom iz XIII. st. Neki su autori skloni vjerovanju da on možda nije iz prvotne franjevačke građevine. Međutim, teško je vjerovati da bi franjevci „posudili“ građevinski materijal s nekoga drugoga lokaliteta ako su već za gradnju današnje crkve i samostana podignuli vlastitu ciglanu (o tomu nešto više u kasnijim poglavljima). Stup je visine 82 cm, a kapitel ima listove zavinute prema vrhu. Prema tomu izgledu i stilu koji koleba između romanike i gotike, povjesničari umjetnosti su ga datirali u polovicu XIII. stoljeća, što odgovara prvim spomenima franjevaštva u Virovitici te predstavlja najstariji sačuvani ostatak srednjovjekovnoga sakralnoga graditeljstva u Virovitici. Usp. HORVAT, Anđela, „O spomenicima kulture u virovitičkom kraju“, (ur.) MOHOROVIČIĆ, *Virovitički zbornik 1234.-1984...*, 351. ; HORVAT, *Povijest grada Virovitice*, 47. ; SMILJANIĆ, Vlatko, „Sve poznanice i nepoznanice grada nad Duzlukom“, *Virovitica.net*, 1. svibnja 2013. Pristupljeno 13. svibnja 2020. <https://www.virovitica.net/sve-poznanice-i-nepoznanice-grada-nad-duzlukom/21541/>.

³⁴ Malo srednjovjekovno naselje smješteno jugozapadno od Virovitice na Bilogori.

Slika 1. Romanički stup iz XIII. st. u današnjoj crkvi sv. Roka u Virovitici,
Foto Silvija Salajić, 2008.

fratrum minorum de Vereuche, zagrebiensis diocesis).³⁵ Ovaj nam podatak svjedoči o već očito dobro uobličenoj franjevačkoj zajednici jer ulazi u važnu korespondenciju, ali i potvrđuje činjenicu da se Virovitica krajem XIII. st. smjestila u red urbaniziranih i uređenih srednjovjekovnih naselja. To dodatno potvrđuje podatak da je tijekom srednjega vijeka u Virovitici djelovala ubožnica s kapelom.³⁶ Već sljedeće godine u izvještaju zagrebačkoga biskupa Timoteja spomenuta je crkva izgrađena u čast Blažene Djevice Marije koja je u sastavu virovitičkoga franjevačkoga samostana (*in Vereuche apud ecclesiam fratrum minorum, que in honore beate virginis Marie est constructa*).³⁷ Prema Cvekanu to bi bio izravan dokaz da je franjevce u Viroviticu uistinu dovela ugarska kraljica Marija prije 1280. god. Stoga, dolazak franjevaca treba smjestiti između 1242. i 1270. god.³⁸ Uostalom, tijekom razvijenoga srednjega vijeka postojao je običaj da ime crkve bude nadjenuto prema njezinu dobročinitelju i(li) osnivaču. Dakle, u ovom slučaju, prema ugarskoj kraljici Mariji.

Tijekom XIV. st. virovitički franjevački samostan je u sastavu Ugarske provincije i Zagrebačke kustodije. Prema Andriću samostan je imao veliku važnost u srednjovjekovnomu životu Katoličke Crkve jer se u dokumentima pridruživao uz bok zagrebačkomu. Godine 1312., 1331. i 1401. spominju se prvi kapituli u Virovitici, što dodatno potvrđuje Andrićevu postavku, a prvi zabilježeni virovitički franjevci bili su: „Brat Barlol iz Virovitice bio je ministar (tj. provincijal) više godina [oko] 1416, u vrijeme koncila u Konstanzu. Bartolov je prethodnik, prema katalogu, bio Ivan iz Szölösa, koji je služio kao provincijal 'oko 1410'. Za Bartolova nasljednika, Petra iz Sabarije (tj. Szombathelya), katalog kaže da je kao provincijal služio 'oko 1426.' i da je umro 1436.“³⁹

Na žalost, više podataka o franjevačkomu samostanu tijekom sljedeća dva stoljeća nemamo jer su arhivski dokumenti uništeni prilikom osmanske ugroze Virovitice. No, to nikako ne znači da samostan nije postojao i djelovao. Dapače, tijekom 1415. god. Ugarska je provincija došla pod utjecaj franjevaca konventualaca, a to je značilo i bitne promjene za virovitički franjevački samostan. Drugačije shvaćanje siromaštva u duhu brige za samodostatnošću zabilježeni su u povijesnim izvorima vezanim uz Viroviticu.⁴⁰ Naime, prema Adamčeku u Virovitici su i franjevački i dominikanski samostan tijekom XV. st. imali feudalne

³⁵ Usp. SMIČIKLAS, *Diplomatički zbornik...*, sv. VI, 1909., 360.

³⁶ ADAMČEK, *Virovitica i Virovitička županija...*, 115.

³⁷ Usp. SMIČIKLAS, *Diplomatički zbornik...*, sv. VI, 382-384.

³⁸ CVEKAN, *Virovitica i franjevci*, 62-63.

³⁹ ANDRIĆ, *Franjevci u srednjovjekovnoj Virovitici*, 47.

⁴⁰ CVEKAN, *Virovitica i franjevci*, 64.

posjede s kmetovima.⁴¹ To dokazuje dokument iz 15. kolovoza 1508. god., kada su franjevci svoj posjed u Virovitici poklonili (novomu) virovitičkomu gospodaru Ivanu Bánffyju, koji je nad samostanom preuzeo pokroviteljstvo i zaštitništvo. Posjed se sastojao od čak trinaest selišta; nekoliko njih bilo je napušteno, a postojali su vinograd i mlin na potoku Virovitičici,⁴² vjerojatno današnjoj Ođenici⁴³ u vlasništvu franjevac. Andrić je u Mađarskomu državnomu arhivu u Budimpešti pronašao oporuku Ivana Marczalyja iz 1455. god. važnu za crkvenu povijest Virovitice. Uz darivanje pavlinskih samostana u Toldu, Bakvi kraj Virovitice⁴⁴ i Dobroj Kući, Marczaly je darovao i franjevački samostan u Virovitici. O tomu je Andrić napisao sljedeće: „Među njima Ivan Marczaly najprije navodi franjevački samostan, kojem prepušta desetine što ih je dotad ubirao od samostanovih kmetova. Zauzvrat traži da franjevci tim sredstvima u svojoj crkvi podignu novi oltar posvećen sv. Bernardinu [Sijenskomu] i da na njemu jednom tjedno slave misu. (...) Među mnogim izvršiteljima oporuke što se nabrajaju pri kraju njezina teksta nalazimo i virovitičkog župnika Blaža. (...)“⁴⁵ No, jesu li virovitički franjevci izvršili darodavčeve zahtjeve – ne znamo. Godine 1499. šest virovitičkih franjevac došlo je na obilježavanje 80. dana od pogreba cijenjenoga zagrebačkoga biskupa Osvalda Thusa (1466. – 1499).⁴⁶ Taj nam je podatak iznimno važan za vrjednovanje i kontekstualizaciju virovitičkih franjevac krajem XV. stoljeća jer nam svjedoči o, za tadašnje vrijeme, velikoj virovitičkoj samostanskoj zajednici, ako uzmemo u obzir da je Virovitica brojila nekoliko

⁴¹ Isto, 65., donekle neosnovano opisuje kako su virovitički franjevci ovladali spomenutim posjedima: „(...) i premda su pod utjecajem strujanja unutar Reda u 15. stoljeću imali priličan posjed za svoje uzdržavanje, koji nisu osvojili silom nego dobili po običaju onoga vremena kao legat (legat je neko dobro – novac ili imanje koje se ostavilo samostanu s obavezom služenja svetih misa za dobročinitelja), značajno je da su se svega toga odrekli i dočekali tako žalosne i teške dane turskih provala sa stanovnicima Virovitice i opet kao Manja braća koja ništa svoje nemaju i ne posjeduju.“

⁴² ADAMČEK, *Virovitica i Virovitička županija*..., 114-115. Katalog Ladislavske provincije u virovitičkomu samostanu (*Catalogus ministrorum provincialium gubernantium Provinciam S. Marie Hungariae*), koji spominju Andrić i Cvekan, potvrđuje Adamčekove zaključke: „Ovaj samostan imao je nekoć jedan mlin na dva kola na rijeci Virovitica zvanom. Imao je u gradu zvanom Virovitica i na području virovitičke županije trinaest selišta naseljenih gradskim življem (*jobbagonales populosas*) i još neka nenaseljena, jedan vinograd, cijelu maltarinu itd. Ova je dobra provincijal otac Antun Magni, vođen željom za uvođenje opsluživanja u Provinciji, otuđio. Predao ih je i trajno dao u ruke gospodina Ivana Banića od Lendave, magistra kraljevskih peharnika. Učinio je to pod uslovom, da Banić za pokriće potreba spomenutog samostana iz godišnjih prihoda daje samostanu, koliko to po savjetu poštenih ljudi bude odlučeno.“ Prijevod toga teksta s latinskoga jezika načinio je CVEKAN, *Virovitica i franjevci*, 65.

⁴³ Ođenica je potok koji prolazi današnjim zapadnim granicama središta Virovitice. Smatra se da je Virovitica možda dobila ime prema njegovu prvotnomu nazivu Virovitičica. Potok je tijekom srednjega vijeka služio za opskrbu vodom oko virovitičkoga *Wasserburga*. U kasnijim je stoljećima nadsvođen i preusmjeren izvan gradskoga središta.

⁴⁴ Nedaleko Virovitice, uz dominikanski i franjevački samostan, djelovao je i važan pavlinski samostan u Bakvi (danas Špišić-Bukovica), 10-ak km istočno od Virovitice kraj bilogorskih obronaka, koji se u povijesnim izvorima često spominje uz bok virovitičkim samostanima. Usp. PERNJAK, Dejan & SMILJANIĆ, Vlatko, „Tragovima pavlina u Špišić Bukovici: Ordo fratrum S. Pauli primi eremite in Bakwa Inferior“, *Croatica Christiana periodica*, 41(80), 2017., 17-29.

⁴⁵ ANDRIĆ, *Franjevci u srednjovjekovnoj Virovitici*, 49.

⁴⁶ Isto, 50. ; CVEKAN, *Virovitica i franjevci*, 65.

stotina stanovnika. Franjevci su tada, vjerojatno, bili jedini crkveni red koji je djelovao u Virovitici jer o dominikancima više nemamo pisanih spomena.

Za XVI. st. poznat nam je podatak o broju dimova, tj. zemalja koje posjeduje i obrađuje virovitički franjevački samostan od 1507. do 1520. god. Podaci su ostali sačuvani u popisu obveznika kraljevskoga poreza. Tako, samostanski se posjed 1507. sastojao od tri dima, 1513. od šest, 1517. dva, a 1520. god. čak deset. Ove vrijedne podatke, koje nam Andrić donosi na temelju Adamčekovih i Kampuševih istraživanja,⁴⁷ potvrđuju činjenicu da su virovitički franjevci (ipak) zadržali dio posjeda ili su imali neki drugi posjed koji geografski ne možemo precizno smjestiti. Dakle, sigurno sve posjede nisu darovali Bánffyima početkom XVI. st., ali, ni Andriću nije posve jasno kako tumačiti promjenu dimova jer nemamo drugih izvora koji bi ih spomenuli, potvrdili ili opovrgnuli.⁴⁸ Ipak, razlog bi mogla biti tada već učestala taktika spaljene zemlje, ratno umijeće osvajanja geografskoga prostora kod Osmanlija.

Za kraj predosmanskoga razdoblja Andrić je pronašao podatke o franjevcima koji su oko 1530-e god. djelovali u Virovitici. Znamo da je tu bio propovjednik Antun Telekessy, kantor Mihovil Chery, ispovjednik Nikola iz Szerdahelyja te neutvrđeni broj časnih sestara Trećega Reda.⁴⁹ Ti nam podaci također potvrđuju ustrajni život i razvitak virovitičke franjevačke samostanske zajednice pred osmansku ugrozu. Uostalom, lako je nagovijestiti činjenicu da su braća franjevci i časne sestre u to doba trebali imati mjesto stanovanja. Iako o toj temi nemamo relevantnih povijesnih izvora, tu su ipak grafički prikazi, tj. vedute Virovitice koji prikazuju slike vezane uz bitke s Osmanlijama, a datiraju prikaze između XVI. i XVIII. st. Za ranomoderno razdoblje poznato je ukupno devet veduta, uglavnom stranih (uglavnom austrijskih) grafičara.⁵⁰ Tako, vedutu koja prikazuje oslobođenje Virovitice od osmanske vlasti tijekom XVII. st. potpisali su Johann Kremer i D. Eimischer iz Beča, a čuva se u arhivu u Karlsruheu. Osim austrijskih vojnih položaja i izgleda virovitičke utvrde, koja je dijelom zidana, a dijelom drvene gradnje te okružena vodenim opkopom, možemo uočiti potok s mlinom i voćnjakom, a u gornjemu lijevomu uglu prikaza je ruševina srednjovjekovne franjevačke crkve ispred koje se nalazi bunar, tj. đeram. Naravno, crkva nije precizno smještena na veduti. Da su autori grafike tada bili u Virovitici, crkvu bi smjestiti sjeverozapadno od

⁴⁷ Usp. ADAMČEK, Josip & KAMPUŠ, Ivan, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću*, IHP Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1976., 43, 72, 113, 132.

⁴⁸ ANDRIĆ, *Franjevci u srednjovjekovnoj Virovitici*, 51-52.

⁴⁹ Isto, 54-55.

⁵⁰ Usp. SABOLIĆ, Dubravka, „Virovitica (tvrđava) u opisima i vedutama 17. i 18. stoljeća“, (ur.) SALAJIĆ, *Srednjovjekovna nizinska utvrda u Virovitici*, 53-64. ; HOVAT, *Povijest grada Virovitice*, 67.

utvrde, a ne sjeveroistočno. No, ta razina preciznosti nam za XVII. st. nije bitna. Važno je da crtež potvrđuje postojanje sakralne građevine. Crkva ima visoki zvonik sa zapadne strane blago nagnut ulijevo (zbog dotrajalosti) s visokim ulazom i iznad njega okruglim prozorom ili vitrajem. Vrh tornja nedostaje i vidljivo je oronuo tijekom višegodišnje nebrige. Lada se proteže u smjeru zapad-istok i ima četiri visoka prozora s južne strane, a iza crkve vidljivi su obrisi zidova još jedne crkvi prislonjene zgrade sa sjeverne strane – najizglednije – samostana. Na zidovima su vidljivi obrisi velikih zidanih, tj. kamenih blokova. Taj nas prikaz upućuje na zaključak da je predosmanska franjevačka crkva bila zidane gradnje što nam puno govori za status franjevačkoga reda i ugleda u Virovitici. Valja imati na umu da je Virovitica tada bila okružena velikom površinom šuma (na što simbolima nagovještava veduta) te da je kamen bilo teško dopremiti iz drugih, udaljenih krajeva; najbliže sa Bilogore koja je bila 10-ak km udaljena od virovitičke utvrde. Tijekom 132 godine osmanske vlasti nad Viroviticom, od 1552. do 1684. god. uspjela je, doduše, opstati kao ruševina, ali ipak s jasno vidljivim arhitektonskim karakterom crkve u stilu kasne romanike i rane gotike. Ta nam grafika može poslužiti i kao potvrda autentičnosti prethodno spomenutoga romaničkoga stupa iz današnje virovitičke franjevačke crkve.⁵¹

⁵¹ Prilikom obnove današnje crkve sv. Roka u Virovitici u kolovozu 2008. godine napravljena je hidroizolacija temelja. Nakon što su građevinski radnici okopali zemlju oko temelja, virovitička arheologinja i viša kustosica Gradskoga muzeja Virovitica Silvija Salajić je otkrila da današnja crkva počiva na temeljima crkve iz XV. stoljeća. Kao dokaz tomu pronađena su tri srednjovjekovna kontrafora koji ustaljeno odgovaraju gotičkoj sakralnoj arhitekturi. S južne strane današnje crkve pronađen je i tunel koji je dokaz povezanosti sa utvrdom. Temelji oko zvonika crkve pokazuju da su u njih ugrađeni komadi klesanoga kamena bilogorskoga pješčenjaka koji se koristio i kod gradnje srednjovjekovne nizinske utvrde. Zbog toga možemo zaključiti da se virovitička srednjovjekovna utvrda razvila zajedno sa franjevačkom crkvom i samostanom, a time je i potvrđena vjerodostojnost prikaza crkve sa spomenute vedute iz XVII. stoljeća. KADIĆ, Slobodan, „Ispod današnje crkve sv. Roka još starija crkva?“, *Glas Slavonije, mrežno izdanje*, 6. rujna 2012. Pristupljeno 13. svibnja 2020. <http://www.glas-slavonije.hr/175714/4/Ispod-danasnje-crkve-sv-Roka-jos-starija-crkva>. Usp. SALAJIĆ, Silvija, „Srednjovjekovna nizinska utvrda u Virovitici“, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 43(1), 2010., 353-379, na str. 355.

Slika 2. Veduta Virovitice krajem XVII. st., Generallandesarchiv Karlsruhe, inv. br. 8553.

Franjevci, odgoj i obrazovanje u kontekstu Hrvatske franjevačke provincije sv. Ladislava (1613. – 1783.)

Crkveno školstvo ima višestoljetni povijesni tijek i razvoj od samih početaka djelovanja Katoličke Crkve na području hrvatskih zemalja tijekom IX. i X. st.⁵² Svoj je vrhunac doživjelo tijekom srednjovjekovnoga i novovjekovnoga razdoblja, a kanilo je obrazovati trojezičnu (hrvatski, staroslavenski i latinski jezik) i tropismenu (glagoljica, latinica i ćirilica) hrvatsku govornu i pisanu kulturu srednjega vijeka. Školski se program dodatno proširio na poučavanje *triviuma* (gramatika, retorika, dijalektika) i *quadriviuma* (aritmetika, geometrija, astronomija i teorija glazbe). Već je u XII. st. papa Aleksandar III. (1159. – 1181.) na III. lateranskomu saboru u Rimu odredio da „Crkva treba zbrinuti potrebne kako u onom što se odnosi na uzdržavanje tijela tako i da svemu što pridonosi napretku duha. Svaka katedralna crkva mora osigurati dostatnu nadradbinu za učitelja koji će besplatno i bez ikakve druge naknade poučavati klerike dotične biskupije i sve siromašne studente i na taj im način otvoriti nove puteve znanja. (...) Neka crkvene vlasti izdaju dozvolu za poučavanje (*licentiam docendi*) svakomu tko je zatraži i tko je sposoban poučavati.“⁵³ Upravo je tim postupkom Katolička Crkva omogućila širenje odgoja i obrazovanja te stvorila temelje budućim odgojno-obrazovnim ustanovama. Najprije se, dakle, polazilo osposobljavanju svećenstva koji su, potom, širili znanje budućim svećenicima, a oni kasnije među onima koji će biti dio državne ili crkvene uprave. Polazišna odgojna i obrazovna osnova bilo je navještenje katoličke vjere (Evandjelja), temeljno osposobljavanje čitanja i pisanja, a potom širenje znanja na temeljima Biblije te teologije i filozofije, temeljnih znanosti kasnoga srednjega vijeka i ranoga novojeklavlja. Ključne epohe crkvenoga školstva u ranomu novomu vijeku bile su tri: tridentska (1563. – 1774.), jozefinistička (1774. – 1855.) i restauracijska (od 1855.). Sve do kraja XIX. st. Crkva je bila odgovorna za najosnovniju pučku naobrazbu i time je utemeljila povijest školstva u Hrvata.⁵⁴

Prema odredbama Tridetskoga sabora (1545. – 1563.) pedagoška dužnost župnika bila je pružiti djeci, prvenstveno, uz kršćanski nauk i osnove pismenosti, što je predstavljalo osnovicu nastanka pučkih škola u Hrvata i širenja temeljne naobrazbe. Budući da župnik često

⁵² Usp. PRANJIĆ, Marko, „Uloga katoličke crkve u stvaranju zapadnoeuropskog školstva“, (ur.) PRANJIĆ, Marko ; KUJUNDŽIĆ, Nedjeljko ; BIONDIĆ, Ivan, *Uloga Katoličke crkve u razvoju hrvatskog školstva*, Hrvatska akademija odgojnih znanosti, Zagreb, 1994., 12-30.

⁵³ ŠANJEK, Franjo, „Crkva i kršćanstvo“, (ur.) HERCIGONJA, Eduard, *Hrvatska i Europa, sv. II: Srednji vijek i renesansa: (XIII-XVI. stoljeće)*, Školska knjiga & Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2000., 228.

⁵⁴ HOŠKO, Franjo Emanuel, „Crkveno školstvo u Hrvata kroz vjekove“, *Napredak*, 144(3), 2003., 348.

nije mogao sam vršiti višestruke službe, a time i odgoj i obrazovanje, Crkva je morala osposobiti dodatno nastavno osoblje. Iako je razvoj tih škola nejednak i ovisan o političkoj, društvenoj i gospodarskoj situaciji na mikroprostoru djelovanja župe, sigurno je da su se škole razvijale uz samostane franjevacu, dominikanaca i drugih redovnika, poput augustinaca, pavlina benediktinaca i dr. Te su zgrade mogle omogućiti okupljanje većega broja učenika, tj. studenata, na jednomu mjestu gdje će imati potreban mir za nastavu i učenje. Dakako, i nastavnici su brinuli o vlastitomu usavršavanju. Redovnici su za svoje obrazovne potrebe osnivali i vodili srednje ili gramatičke škole i nije bilo rijetko ako su ih pohađali i „vanjski“ učenici. Kroz stoljeća one će prerasti u sjemeništa, tj. konvikte, sa srednjom i visokom školom.⁵⁵ Ta nam činjenica dodatno govori u prilog otvorenosti i dostupnosti odgojno-obrazovnoga sustava kod redovnika, ali pokazuje i očiti interes puka koji teži ka odgoju i obrazovanju.

Srednjovjekovno franjevačko školsko zakonodavstvo bilo je oblikovano temeljem odluka Tridentskoga sabora. Kulturno djelovanje redovnika i visoke škole bile su prožete znanjem u službi tada nadiruće protureformacije i težnjom za katoličkom obnovom. Kako bi olakšali i odgojno-obrazovne pristupe, sabor je omogućio da pojedine franjevačke pokrajine mogu izrađivati i vlastite školske zakone, što se kroz povijest pokazalo učestalom i dobrom praksom pravnih odgojno-obrazovnih uporišta. Visoke škole u širim područjima oko Zagreba, Varaždina i Pečuha djelovale su prema vlastitom „*ratio studiorumu*“ Provincije sv. Ladislava⁵⁶ od 1703. god. Posebnost tih pravila i programa od nekih drugih bilo je uključivanje društvu važnih odličnika u odgojno-obrazovni proces, poput mentora, donatora, profesora drugih škola, liječnika, vojnih zapovjednika i svećenika. Zbog toga su te tzv. „javne rasprave“ učitelja, studenata i odličnika proširile filozofske i teološke misli u javnost na poseban i većini dohvatljiv način. Prema povjesničaru Franji Emanuelu Hošku postojala je i temeljna tematska obrazovna odrednica. Naime, „franjevački su pisci razlagali skotističku⁵⁷ redakciju

⁵⁵ Generalni kapitul franjevačkoga reda 1533. godine u Salamanki propisao je da svaka provincija mora imati gramatička, filozofska i teološka učilišta, što je kasnije normirao papa Klement VIII. bulom *Decet Romanum Pontificem*. HOŠKO, Franjo Emanuel, „Crkveno školstvo u Hrvata kroz vjekove“, 354-358.

⁵⁶ Hrvatska franjevačka provincija sv. Ladislava produkt je obnove i težnje za samostalnošću hrvatskih franjevaca tijekom XVII. st. Nastala je izdvajanjem hrvatskih franjevaca od Ugarske provincije sv. Marije 1613. godine, da bi 1655. bila proglašena kustodijom. Provincija je obuhvaćala samostane u Zagrebu, Varaždinu, Krapini, Koprivnici, Križevcima i Ivaniću.

⁵⁷ Prema *Hrvatskoj enciklopediji* skotizam je smjer u neoskolastičkoj filozofiji koji se temelji na naučavanju Ivana Duns Škota. Aristotelovsko-tomistički shvaćen um je prema skotizmu neslobodan, tj. ne može izaći izvan okvira beskonačnoga lanca uzrokâ i posljedica. Sloboda se stječe samo voljom, a tako shvaćena volja sposobna je za čistu ljubav prema stvorenju. Bez takve ljubavi nije moguća nikakva istinska spoznaja. Postoji opća narav i njezino individualno ozbiljenje. Bog se spoznaje činom ljubavi koja nije ništa drugo nego tijekom prepoznavanja vlastite individualnosti kao opće naravi. Zato se bit čovjekova blaženstva ne sastoji u spoznavanju, nego u volji. *Hrvatska*

skolastičke⁵⁸ recepcije peripatetičke filozofije⁵⁹ i teologiju koja je respektirala franjevačke skolastike sv. Bonaventuru i bl. Ivana Duns Škota⁶⁰. Tako su franjevačke visoke škole uspostavile filozofski i teološki pluralizam, koji je nesumnjivo prisutan u povijesti hrvatske filozofije i teologije, a utjecao je na fizionomiju kršćanske duhovnosti u nas.⁶¹

Ti nas podaci upućuju prema činjenici da je franjevačko školstvo bilo prvenstveno usmjereno prema pučkoj naobrazbi. Putujući propovjednici bili su ujedno i putujući učitelji. U tomu možemo ogledati dva temeljna odgojno-obrazovna „programa“. Prije svega riječ je o propovijedanju, koja je zahtijevalo zavidno teološko, filozofsko, logičko i dijalektičko znanje. Druga važna komponenta, koje je prožeta u temeljnoj misiji i viziji franjevaštva, bila je briga za bolesne, koja je tražila nužno poznavanje medicine i prirodnih znanosti. Ta su dva „programa“ bila odgojno-obrazovna osnova franjevaštva u Hrvata od srednjega vijeka pa sve do XIX. st. Dakle, školstvo je u franjevačkomu redu iznudio praktični život.⁶²

Na području kontinentalne Hrvatske franjevačko se školstvo najprije razvija u Zagrebu, koji se za ranomoderna doba sve više oblikovao kao intelektualno središte Hrvata unutar skotističkoga filozofskoga i teološkoga kruga XVII. st. Sve je bilo, dakako, potaknuto povratom franjevaca počekom istoga stoljeća nakon osmanske ugroze. Upravo za Zagreb možemo ustvrditi da je imao prvo učilište moralnoga bogoslovlja, spekulativne teologije i filozofije, čime je zagrebačko generalno učilište postalo *studium iubilationis* i najviša odgojno-obrazovna ustanova franjevačkoga reda u Hrvata.⁶³

Na području Slavonije franjevci su se, prije svega, bavili temeljnim obrazovanjem puka te razvojem srednjih škola. Jedna od važnih gramatičkih škola djelovala je u Našicama prema cjelovitoj nastavnoj osnovi potkraj XVI. i počekom XVII. st. Imali su vlastiti „*ratio studiorum*“; školovanje je trajalo četiri godine (početne tri godine i četvrta godina, tzv.

enciklopedija, mrežo izdanje, s. v. skotizam, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 14. svibnja 2020. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56486>.

⁵⁸ Skolastika je metoda poučavanja u kršćanskim školama koja je nastojala prilagoditi antička znanja i spoznaje u duhu katoličke misli. Tako je svaki oblik učenja i poučavanja bio u službi teologije. Njezino se značenje najbolje ogleda u sentenciji da je filozofija sluškinja teologije, lat. *philosophia ancilla theologiae*. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, s. v. skolastika, Leksikografski zavod Miroslava Krleže, 2020. Pristupljeno 14. svibnja 2020. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=56470>.

⁵⁹ Usp. RELJAC, Veronika, „Hrvatska skotistička filozofija u kasnom baroku. Povijesno-leksikografska istraživanja Franje Emanuela Hoška“, *Diacovensia*, 20(3), 2012., 433-465.

⁶⁰ Usp. ČIKARA, Ivan, „Ivan Duns Skot“, *Počeci*, 7(1), 2006., 70-78.

⁶¹ HOŠKO, Franjo Emanuel, „Crkveno školstvo u Hrvata kroz vjekove“, 363.

⁶² KAPITANOVIĆ, Vicko, „Franjevci među hrvatskim narodom i njihovo prosvjetiteljsko djelovanje“, *Uloga katoličke crkve...*, 49.

⁶³ Usp. HOŠKO, Franjo Emanuel, *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2002., 31-122.

humaniora prilagođena franjevačkomu *Ratio formationis* za gramatičke škole), a pitomcima je bio ponuđen nastavni program isusovačkih škola. To je bilo obilježje većine slavonskih franjevačkih učilišta. Hoško je u istraživanjima zaključio da franjevačka škola nije djelovala isključivo za franjevački red jer „nije isključeno da su nastavu prvih tri godina slušali i oni koji se kasnije nisu pridružili franjevcima, nego su stečeno znanje koristili u školskom i upravnom ustrojstvu ondašnjeg društva.“⁶⁴ Posebno je važna bila činidba hrvatskih franjevaca u budimskim visokim školama, a time i budimskom kulturnom krugu, kao i u osječkim visokim školama, tj. osječkom kulturnom krugu. Valja naglasiti da su oni poglavito umno i djelotvorno stasali u Bosni Srebrenoj, koja je uspjela očuvati franjevačka znanja, vještine i umijeća tijekom osmanske ugroze između XVI. i XVII. st. Po završetku Velikoga bečkoga rata 1699. god. franjevci su u Budimu osnovali Filozofsko učilište za svoje najmlađe naraštaje. Slična su učilišta, ali u manjemu opsegu, djelovala u Požegi, Slavanskomu Brodu, Osijeku, Našicama, Baji i u Vukovaru.⁶⁵

Franjevačke filozofske škole bile su glavna visoka odgojno-obrazovna ustanova toga reda. Nastavna se osnova mijenjala tijekom XVII. i XVIII. st., no, važno je naglasiti da je pratila kulturni i obrazovni duh vremena. To je, primjerice, razvidno iz podatka da je 1757. god. kardinalska komisija dopustila poučavanje Kopernikova sustava o gibanju planeta Zemlje. Franjevačka nastavna osnova baštinila je u teologiju platonovsko-augustinovsko razmišljanje, a u filozofiji aristotelizam. Pri tomu su temeljni filozofski oslonac bila učenja spomenutoga bl. Ivana Duns Škota, prema kojemu je i prozvana disciplina skotističke filozofije.⁶⁶ Provincija sv. Ladislava je od toga djelomično odudarala. Naime, njihovi profesori nisu željeli samo prepričavati Duns Škovu filozofiju, nego već, kako tvrdi Hoško, „prodrijeti u njihov smisao i srž Škotova učenja“.⁶⁷ Iz ovoga možemo zaključiti da su profesori ladislavske provincije težili višoj razini znanja, pobuđivanju interesa kod učenika, tj. studenata, a na određeni način su kanili dostići pedagoško samonadilaženje.⁶⁸

Povijesni izvori nam, za sada, govore da je ladislavska provincija imala samo visoke škole filozofskoga i teološkoga nastavnoga programa. No, nije teško zaključiti da je u nekim samostanima zasigurno bilo i škola pučkoga tipa s pružanjem temeljne naobrazbe čitanja i

⁶⁴ HOŠKO, Franjo Emanuel, *Slavonska franjevačka učilišta*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2011., 52.

⁶⁵ Isto, 439-440.

⁶⁶ Usp. DADIĆ, Žarko, „Prirodna filozofija u franjevačkim školama sjevere Hrvatske od 1757. do 1783.“, *Egzaktne znanosti u Hrvata u doba prosvjetiteljstva*, Matica hrvatska, Zagreb, 2004., 418-446.

⁶⁷ HOŠKO, *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj*, 21.

⁶⁸ Usp. PRANJIĆ, Marko, „Samonadilaženje – polazište teološke antropologije“, *Bogoslovska smotra*, 75(2), 2005., 465-486.

pisanja. Osim tih škola, postojale su i pravne škole, a bilo je i učilišta (crkvenoga) govornišva, no, one nisu bile toliko česte. Poslije osamostaljenja ladislavske provincije lako je pratiti uspon franjevačkih škola na prostoru hrvatskih zemalja. To nam govori da je svećenstvo, ali i opće stanovništvo, bilo željno stjecanja znanja u svojoj domovini, bez potrebe odlaska u druge zemlje i poučavanja na temelju tamošnje literature. Zbog toga su se ustalile i razvijale filozofske škole u Zagrebu i Varaždinu, ali i teološke, koje su doživjele napredovanja do razina generalnih studija⁶⁹. To je, ujedno, značilo da su predavači mogli dostići najviši odgojno-obrazovni naslov u franjevačkomu redu, tj. zvanje lektora jubilata.

Već je bilo riječi o pravnim uporištima školskih zavoda, a sada ćemo ih precizirati na temelju Hoškovih istraživanja. Njima je upravljao provincijal (poglavar) sa svojim provincijalnim odborom, tj. definatorijem. Uprava je bila neizravna jer je nadgledanje nad generalnim školama pripadalo glavnoj magistraturi reda. U provincijalovo je ime izravno vodio brigu o svim školama prefekt studija, a provjeru rada škola vršio je viceprefekt. Nastavni program bio je doraden prema programu općega franjevačkoga školstva, o čemu je bilo riječi na početku poglavlja. U teološkim su se školama tumačile četiri knjige *Sentencije* Petra Lombarda⁷⁰ u interpretaciji Ivana Duns Škota. U filozofiji su se tumačile Aristotelove knjige *Logika*, *Fizika* i *Metafizika*. Profesori su strogo slijedili skotističku orijentaciju poučavanja i poučenoga, a koristili su se djelima tada suvremenih europskih skotista poput Bartholomewa Mastriusa⁷¹, Sebastianu Dupasquirea⁷², Bonaventura Belluta⁷³, Claudea Frassena⁷⁴, Jeana Gabriela Boyvina⁷⁵, Crescentiusa Krispera⁷⁶ i dr., a to nam potvrđuje sačuvana nastavna literatura diljem franjevačkih knjižica u Hrvata. Ovo je i pokazatelj akademske umreženosti i suradnje hrvatskih franjevačkih mislilaca sa njihovim europskim kolegama. Metodika nastave

⁶⁹ Generalni studij, lat. *studium generale*, stari je naziv za srednjovjekovno visoko učilište u Europi.

⁷⁰ Djelo sadrži misli i govore crkvenih otaca i autoriteta Katoličke Crkve srednjega i ranoga novoga vijeka od sv. Augustina do njegovih suvremenika. Bavio se temom Boga i otajstva sv. Trojstva, stvaranjem, grijesima, milošću te otajstvom utjelovljenja, otkupljenja i krijepostima. Usp. BENEDIKT XVI., „Kateheza pape Benedikta XVI. na općoj audijenciji, srijeda, 30. prosinca 2009. Petar Lombardski, *Vatican.va – Libreria Editrice Vaticana*. Pristupljeno 14. svibnja 2020. http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/hr/audiences/2009/documents/hf_ben-xvi_aud_20091230.html.

⁷¹ *Theologia moralis*, 1671. ; *Disputationes in Aristotelis Stagiritæ libros De anima*, 1671. ; *Disputationes theologicae* (četiri sveska), 1655.-1664. ; *Disputationes in libros De generatione et corruptione*, 1652. ; *Disputationes in Organum Aristotelis*, 1646. ; *Disputationes in Aristotelis Stagiritæ libros Physicorum*, 1644.

⁷² *Summa theologiae Scotisticae ... ad mentem doctoris subtilis*, 1706.

⁷³ *Disputationes in Aristotelis libros physicorum, quibus ab adversantibus... Scoti philosophia vindicatur*, 1637. ; *Institutiones logicae, quae vulgo Summulas, vel logicam parvam nuncuparunt*, 1646.

⁷⁴ *Scotus Academicus*, 1720. ; *Philosophia Academica quam ex selectissimis Illustriorum Philosophorum*, 1786. ; *Cursus Philosophie*, 1688. ; *Disquisitiones Biblicae*, 1682. ; *Disquisitiones in Pentateuchum*, 1705.

⁷⁵ *Theologia Scoti A Prolixitate, Et Subtilitas Eius Ab Obscuritate Libera Et Vindicata*, 1681.

⁷⁶ *Nubila Jansenismi et Quesnellianismi luce dogmatico-scolastica dispulsa*, Augsburg, 1726. ; *Theologia scholae scotisticae*, 1728. ; *Philosophia scholae scotistioae*, 1735. ; *Theologia textualis Scoti*, 1738.

bila je usmjerena prema ponavljanjima gradiva i vođenjima tjednih, mjesečnih ili godišnjih javnih rasprava, što nam na određeni način pokazuju i nazivi djela europskih skotista (v. fn. 71-76). Izvori koji svjedoče tim nastavnim metodama povjesničarima mogu poslužiti kao osnova za proučavanje tada aktualnih problema i najvažnijih pitanja ranonovovjekovnoga društva. Profesori su morali biti posebno osposobljeni i ocjenjeni što pokazuje visoku razinu sprema i znanja. To najbolje potvrđuju njihova brojna djela koja su nastajala usporedno s predavanjima. Od XV. do XIX. st. hrvatski su franjevački autori napisali oko 2300 naslova.⁷⁷ Svi nas ovi podaci upućuju na zaključak da su franjevci u odgojno-obrazovnomu radu prednjačili pred isusovcima i pavlinima. Hoško je, primjerice, istaknuo da se moralno bogoslovlje predavalo dvadeset godina prije u franjevačkim samostanima nego na Isusovačkoj akademiji u Zagrebu, jezgri današnjega Sveučilišta u Zagrebu. Osim toga, spekulativna teologija u franjevaca je bila dio nastavnoga plana i programa čak sedamdeset i pet godina prije isusovaca. Dakle, ladislavske visoke škole uz dobru organizaciju bile su očito priznate unutar crkvenih sabora i dosljedno su vodile veliki sustav odgojno-obrazovnih ustanova tijekom ranomodernoga doba.⁷⁸

⁷⁷ Usp. FRKIN, Vatroslav & HOLZLEITNER, Miljenko, *Bibliografija knjiga hrvatskih autora u knjižnicama Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda 1495. – 1850.*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti & Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 2008.

⁷⁸ HOŠKO, Franjo Emanuel, *Škole Hrvatske franjevačke provincije sv. Ladislava (1613-1783). Prilog povijesti hrvatske filozofije i teologije u 17. i 18. stoljeću* (doktorski rad), Franjevački Provincijalat (umnoženo ciklostilom), Zagreb, 1968., 73-77.

Wereucha Rediviva. Obnova Reda, osnutak školâ i njihovo djelovanje

U prethodnim je poglavljima već spomenuto da je tijekom prve polovice XVI. st. Virovitici sve više prijetila osmanska ugroza. Međutim, ta je opasnost nadirala već krajem XV. st., točnije 1491. god., što potvrđuje dokument ugarsko-hrvatskoga kralja Vladislava II. Jagelovića (1490. – 1516.), a odnosio se na dogovor u Virovitici u kontekstu obrane od Osmanlija.⁷⁹ Prema povjesničaru Ivi Mažuranu, Osmanlije su pokraj svih očekivanja krajem srpnja 1552. god. započeli s opkoljavanjem Podravine i početkom kolovoza Ulama-paša je zauzeo Viroviticu, koja se u roku nekoliko dana predala. Isprva su zauzeli franjevački samostan, koji su nakon zauzimanja dijelom srušili, a građevinski materijal su iskoristili za popravak gradske utvrde, što nam upućuje na činjenicu da je Bánffyjeva Virovitica doista bila zidane gradnje. U duhu osmanske administracije i uprave, Virovitica je pripala Požeškomu sandžaku i Budimskom ejaletu. Naskoro je uspostavljena muslimanska vjeroispovijest, a Virovitica je dobila džamiju, što potvrđuje poznati osmanski putopisac Evlija Čelebi (1611. – 1682.). Izvjesno je da je u Virovitici djelovao *muallim*, tj. muslimanski učitelj, a to usmjerava na zaključak da je u Virovitici djelovala i medresa. To bi bilo sasvim razumno jer su Osmanlije nastojali čim više pomuslimanjivati područje i stanovništvo koje su osvojili. Starosjedilačko stanovništvo bilo je iskorišteno, a većina sela su izgorjela. Katoličke crkve su ostale u trošnom stanju⁸⁰, nisu bile obnavljane, a zapustjelo područje Osmanlije su naselili vlaškim stanovništvom.⁸¹ Razdoblje osmanske vlasti u Virovitici trajalo je 132 godine, tako da je sredinom srpnja 1684. carska, tj. austrijska, vojska pod zapovjedništvom generala Jakoba Lesliea ponovno preuzela Viroviticu. Bio je to prijelomni događaj za povijest Virovitice, jer je, kako tvrdi povjesničar Robert Skenderović, „grad ponovno postao dio srednjoeuropskoga kulturnoga prostora, a islamski identitet naglo je nestao zajedno s muslimanskim stanovništvom, koje se u cijelosti odselilo.“⁸²

Cvekan pretpostavlja da je jedan dio virovitičkih franjevaca tijekom osmanske ugroze boravio u franjevačkomu samostanu u Našicama jer su odonuda dolazili u Viroviticu i brinuli za duhovni život vjernika. Međutim, ne isključuje i postojanje licencijata⁸³ na ovim

⁷⁹ ADAMČEK, *Virovitica i Virovitička županija....*, 120.

⁸⁰ Prema komorskomu popisu sastavljenome 1698. godine, koji se čuva u Ratnomu arhivu u Beču, u Virovitici su krajem XVII. st. postojali ostaci triju crkava i dvaju samostana.

⁸¹ MAŽURAN, Ive, „Virovitica i njezina okolica za osmanske vladavine (1552-1684), *Virovitički zbornik...*, 127-139.

⁸² SKENDEROVIĆ, Robert, „Osnivanje župe sv. Roka i njezino djelovanje tijekom 18. stoljeća“, *725 godina franjevaca u Virovitici...*, 72.

⁸³ Ovdje je riječ o katoličkim vjernicima koji su bili dobro poučeni u vjeri, znali su krstiti, poučavati djecu i odrasle te prisustvovati ukopima i držati molitve u odsustvu svećenika.

područjima, ali ni pomoć franjevačkih župa u Dugomu Selu Lukačkomu i Lukaču, koja su svojedobno tijekom XVII. st. poslužila kao utočište i poznatom protuosmanskome redovniku fra Luki Ibrišimoviću (1626. – 1698.). Njezina geomorfološka nepristupačnost, tj. šumovito i močvarno područje u blizini rijeke Drave, osiguravala je dobru zaštitu od Osmanlija, a od virovitičke utvrde bila je udaljena 10-ak km sjeveroistočno.⁸⁴

Franjevci u Viroviticu ponovno dolaze zahvaljujući pismu carskoga generala i maršala Jakoba Lesliea koje je uputio Aleksu Buzjakoviću, provincijalu Ladislavske provincije u Varaždinu. Sadržaj pisma upućuje na činjenicu da je austrijska vojska prezimila u Virovitici, i da stoga moli dva franjevca koji govore njemačkim i hrvatskim jezikom, da budu na duhovnu korist njegovih vojnika i vjernika. Pismo je pisano u jesen 1684. god.⁸⁵ Virovitica je tada brojila oko 80 kuća i čak 12 napuštenih okolnih sela.⁸⁶ Proces dolaska franjevacu odvio se vrlo brzo jer je već 22. studenoga 1684. god zagrebački biskup Martin Borković (1597. – 1687.) dopustio franjevcima vršenje službe u Virovitici. Taj se dokument čuva u arhivu virovitičkoga franjevačkoga samostana (FAVI), a iz njega možemo saznati i podatak da je virovitička župa prije osmanske ugroze imala šest svećenika, a Borković je virovitičkim franjevcima udijelio velika duhovna prava i ovlasti nad čitavom Viroviticom i okolicom. Osim toga, znamo za imena novih virovitičkih franjevacu: Paulius Truntich, hrvatski dušobrižnik, i Krizostom Kayzer, njemački dušobrižnik.⁸⁷ Konačnu odluku o povratku franjevacu u Viroviticu donio je car Leopold I. (1658. – 1705.) ukazom 4. travnja 1688., kojim je dopustio franjevcima da se vrate na svoje stare posjede koje su imali prije osmanske ugroze.⁸⁸ Time je virovitički franjevački samostan dobio status rezidencije s poglavarom u sastavu Ladislavske provincije sa stalnim prebivalištem, crkvom i određenim stupnjem uzdržavanja. Kasnije je general Leslie virovitičkim franjevcima dodijelio veliki zemljišni posjed, vrt, nekoliko livada i oranicu s kućom za posluhu.⁸⁹ U takvim su uvjetima župa, samostan i franjevci mogli samo težiti rastu, razvijanju i uspjehu u djelovanju među narodom.

Povijesni nam izvori pouzdano potvrđuju da su prvi virovitički franjevci krajem XVII. st. izgradili jednostavan drveni samostan i crkvu na istomu mjestu gdje su bili sredinom XVI.

⁸⁴ CVEKAN, *Virovitica i franjevci*, 67-68.

⁸⁵ Isto, 70.

⁸⁶ MAŽURAN, Ive, „Virovitica pod upravom vojske, dvorske komore i vlastelina (1684-1736)“, *Virovitički zbornik...*, 141.

⁸⁷ HR-FAVI-1, 18 st., 2. (B-II-1-1-2. ; IB 071)

⁸⁸ HR-FAVI-1, 18. st., 3. (B-II-1-1-5 ; IB 072)

⁸⁹ CVEKAN, *Virovitica i franjevci*, 71-72.

st.⁹⁰ To nam govori da prijašnja zidana crkva i samostan nisu bili u stanju za obnovu, nego su morali biti potpuno srušeni, ali temelji su ostali čvrsti i stabilni za nove gradnje.

Virovitica je krajem XVII. st. postajala sve ugodnijim mjestom za život. Uz uspostavljenu vlast austrijske vojske i Dvorske komore broj stanovništva je sve više rastao. Oko 1690. god Virovitica broji 120 naseljenih kuća, 1698. 143, a 1720. čak 326 kuća.⁹¹ Dakle, u roku od trideset godina virovitičko se stanovništvo utrostručilo. Sa svjetovnim, rastao je i vjerski život. Zbog toga je 1721. god. upravitelj virovitičke rezidencije i župe sv. Roka Dominik Paljak pokrenuo ideju o izgradnji novoga samostana i župne crkve, budući je to bila „bijedna drvena nastamba koja je dotrajala“. ⁹² Zamolbu je uputio Kameralnomu inspektoratu u Osijeku koja je ubrzo, 5. listopada 1722. god., dopustila gradnju ciglane i vapnare za potrebe crkve i samostana.⁹³ Taj nam podatak potvrđuje da su franjevci Virovitici osigurali prvu ciglanu u povijesti. Građevinski materijal za izgradnju bio je osiguran, a novac se prikupljao od virovitičkih odličnika, poput Andrije Grličića, apostolskoga sindika u Virovitici i vrhovnoga upravitelja svih biskupijskih dobâra zagrebačkoga biskupa. Gradnja (današnjega) jednokatnoga samostana u formi pravilnoga kvadrata s atrijem započela je krajem srpnja 1726. godine. Zdanje je dovršeno kroz dvije i pol godine, oko 1729., kada je virovitička rezidencija i dobila status samostana, a potpuno je dovršen tek 1751. god.⁹⁴ Današnja crkva sv. Roka gradila se kasnije od samostana, od 1746. do 1752. god.⁹⁵

S obzirom da su virovitički franjevci sada imali novi i osigurani smještaj za rast i razvoj, ništa ih nije sprječavalo da pokrenu sustavan vjerski odgoj i organizirano školovanje. U Virovitici se, kao i diljem Hrvatske, školstvo začinjalo pod okriljem Katoličke Crkve. Time su samostani postajali izvorišta odgoja i obrazovanja, a ne samo vjerskoga života i brige za duhovni život. Prema Ivanu Zelenbrzu „vjerojatno je već u srednjem vijeku, kada su u Viroviticu pored franjevacâ djelovali i dominikanci, počelo poučavanje mladeži ili barem pripremanje svećeničkoga podmlatka, ali su podaci o tome uništeni u vrijeme turskih prodora u ove krajeve. Tek iz inozemnih arhivskih dokumenata, koje još valja istraživati, saznajemo da su mladići iz virovitičkoga zavičaja odlazili na studije u Mađarsku, Austriju, Italiju...⁹⁶ U vrijeme turske vladavine u Virovitici nije bilo uvjeta za školsku djelatnost, a nakon odlaska

⁹⁰ CVEKAN, *Virovitica i franjevci*, 73.

⁹¹ ADAMČEK, „Prilozi povijesti Virovitice (od sredine 18. do sredine 19. stoljeća)“, *Virovitički zbornik...*, 165.

⁹² HR-FAVI-I, 18. st., 8. (B-II-1-1-8 ; I 073)

⁹³ Isto, str. 4.

⁹⁴ CVEKAN, *Virovitica i franjevci*, 74-79.

⁹⁵ Isto, 80-81.

⁹⁶ Virovitica je u XV. st. na osmomu mjestu prema broju poslanih studenata u inozemstvo.

Turaka obnavlja se franjevački samostan i franjevci se javljaju kao učitelji.⁹⁷ To potvrđuje i činjenica iz povijesnih izvora da su franjevci nastojali uputiti tzv. putujuće učitelje, koji bi pismenosti poučavali mladež iz nižih društvenih slojeva.⁹⁸

Studij moralnoga bogoslovlja

Izgrađivanjem modernoga samostana virovitički franjevci su postignuli preduvjete za uključivanje u crkveni sustav školovanja budućih svećenika. Zagrebačko Generalno učilište, kao najstasitija visokoškolska ustanova franjevačkoga reda u Hrvata, uvećalo je mrežu svojih podružnica. Ustrojstvo školstva hermetične naravi, a djelomice i gospodarska opravdanja, osobito nagnuće ka isplativošću, omogućili su uspostavljanje drugih učilišta moralnoga bogoslovlja, filozofije i govorništva. Zbog toga je 1730. god. otpočela prva nastavna godina učilišta moralnoga bogoslovlja u virovitičkomu franjevačkom samostanu sa sedam klerika i predavačem Arsenijem Chaklecem⁹⁹ koja je trajala samo do 1737. god. Dva su opravdanja tomu. Jedan je što nije bila za to doba uvriježena paradigma da se provincijski studiji preseljavaju iz jednoga samostana u drugi. Drugi, nešto zamršeniji, razlog je osposobljenost apsolutnata filozofije u okviru franjevačkoga visokoga školstva. Naime, provincijal je spremnije studente, prema izvješću profesora, birao za studij spekulativne teologije, dok je ostale otpravljao u škole moralnoga bogoslovlja. Prva takva škola bilježi se u Krapini između 1687. i 1689. god., a prema sredini XVIII. st. broj tih škola je jenjavao.¹⁰⁰ Virovitički studij moralnoga bogoslovlja pripadao je visokim školama zagrebačkoga skotističkoga filozofsko-teološkoga kruga.¹⁰¹

Osnivanje visoke škole u Virovitici pokrenulo je brzi odgoj i obrazovanje puka. To nam potvrđuje kanonska vizitacija iz 8. svibnja 1733. god., gdje je Gabrijel Juraj Bistrički zabilježio sljedeće: „Trgovište Virovitica daje godimice 30 forinti onomu Franjevcu, koji podučava mladež. (...) One žene, koje se bave primaljstvom, moraju gdjekada odmah krstiti novorođeno dijete, da ne umre bez krsta. Uslijed toga trebalo je takve žene podučiti o misteriju kršćanske vjere, da uzmognu u slučaju potrebe obaviti krštenje.“¹⁰² Iz ovoga podatka možemo zaključiti da su virovitički franjevci utjecali na uljudbenost i obrazovni procvat Virovitice; prihvatili su

⁹⁷ ZELENBRZ, Ivan, „Tradicija školstva u Virovitici“, (ur.) FELETAR, Dragutin, *Virovitica: izabrane teme*, Gradsko poglavarstvo Virovitica & Nakladna kuća „Dr. Feletar“, Virovitica, 1996.

⁹⁸ PAVLICA, Dane, „Razvoj školstva i prosvjete u virovitičkom kraju“, *Virovitički zbornik...*, 463.

⁹⁹ CVEKAN, *Virovitica i franjevci*, 139.

¹⁰⁰ HOŠKO, *Škole Hrvatske franjevačke provincije...*, 42-43.

¹⁰¹ HOŠKO, *Franjevačke visoke škole...*, 51, 53.

¹⁰² HOVAT, Rudolf, „Virovitička župa u XVIII. stoljeću“, *Vjesnik kr. državnog arkiva u Zagrebu*, 7, 1937., 169.

obrazovanje mladosti, ali i žena koje su vršile porod, što nam ujedno govori da je u prvoj polovici XVIII. st. u Virovitici posigurno radila pučka školska ustanova, no, o tomu pomnije u sljedećim poglavljima.

Visoka škola moralnoga bogoslovlja u Virovitici je djelovala još između 1760. i 1765. te od 1773. do 1774. god. Nastavni program se temeljio na općoj nastavnoj osnovi franjevačkoga reda koja je vrijedila još od 1603. god. Počivao je na franjevačkoj, tj. skotističkoj osnovi, a školski ustroj bio je usklađen sa postulatima školske naobrazbe u duhu posttridentske crkvene ponove. General franjevačkoga reda Bonaventura Poerius (1694. – 1697.) sastavio je *Elenchus materiae*, ispravu koja je sačinjavala detaljne odredbe o ustroju nastave na franjevačkim školama, čime je opći program visokih škola u franjevačkomu redu postao jednoobrazan. To je omogućilo da studenti mogu bez nepravilnosti ići iz škole u školu. Gradivo je bilo svrstano na osamnaest poglavlja: I. o sakramentima općenito, II. o krstu, III. o potvrdi, IV. o euharistiji, posebno o misi, V. o pokori, pravnoj ovlasti i pridržanim slučajevima, VI. o posljednjemu pomazanju, VII. o redu, VIII. o kanonskim kaznama, cenzurama, neregularnosti i o oskvrnuću te nepovrjedivosti crkve, IX. o vjenčanju i ženidbi, X. o savjesti, XI. o ljudskim činima, XII. o zakonima, XIII. o grijesima, XIV. o Božjim zapovijedima, posebno o dužnosti vraćanja i naknade, XV. o crkvenim zapovijedima, XVI. o bogoslovnim krjepostima i nepoćudnim manama, XVII. o bitnim krjepostima i protivnim manama te XVIII. o oprostima i povlasticama živih i mrtvih. Tijekom drugoga razdoblja djelovanja učilišta moralnoga bogoslovlja u Virovitici general franjevačkoga reda je propisao da profesor moralnoga bogoslovlja mora tumačiti studentima probabilizam¹⁰³ koji je tada bio važan za dociranje u promišljanju moralne odgovornosti.¹⁰⁴ Godine 1731. predavao je isti lektor kao i prethodne godine, a slušalo ga je šest klerika. Tijekom 1732. i 1733. god. predavao je Placid Waltheütner, a slušala su ga tri studenta svećenika i tri klerika. Za 1734. i 1735. određen je lektor Mauracije Bedjak, a slušala su ga dva studenta svećenika i četiri klerika. Od 1736. do 1737. moralnu bogosloviju je predavao Ambrozije Kovačić, a slušali su ga jedan student svećenik i šest klerika. Zanimljivo je da tijekom pripremanja i same izgradnje crkve sv. Roka u Virovitici nije bilo provincijskoga studija jer bi građevinski radovi zasigurno ometali učitelje i studente. Studij je nastavljen 1760. i 1761. god., kada je predavao Kerubim Pehm, a 1762.

¹⁰³ Probabilizam je filozofski pojam koji opisuje spoznajno učenje što prihvaća kao istinito samo ono što je utemeljeno prethodnim iskustvom čime utvrđuje više-manje vjerojatne istine. *Proleksis enciklopedija, mrežno izdanje*, s. v. probabilizam, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. Pristupljeno 15. svibnja 2020. <https://proleksis.lzmk.hr/20940/>.

¹⁰⁴ HOŠKO, Franjo Emanuel, „Franjevačke visoke škole u Virovitici u 18. stoljeću“, *725 godina franjevaca u Virovitici...*, 176-177.

Anđeo Novosel, koji je imao dva studenta i četiri klerika. Njega je sljedeće godine doknadio Kanut Košalić, a slušala su ga sedam klerika. U istomu sastavu Košalić je nastavio i 1764. god. Tijekom 1773. moralku je predavao Teodor Sziginy.¹⁰⁵ Mali broj polaznika studija moralne teologije ne treba čuditi jer je XVIII. st. razdoblje uspona i početnoga razvoja obrazovanja diljem Habsburške Monarhije. Štoviše, ne začuđuje činjenica da Virovitica u XVIII. st. ima visokoškolski studij jer je bila među najvećim gradovima u kontinentalnim dijelovima Hrvatske. Od Virovitice su više stanovnika imali jedino Varaždin i Koprivnica, a čak ih je bilo manje u Zagrebu (Gradecu), Križevcima, Karlovcu i Požegi.¹⁰⁶

Studij filozofije

Nakon studija moralne teologije u virovitičkomu franjevačkomu samostanu je radilo filozofsko učilište u razdobljima od 1771. do 1773., od 1774. do 1779. i od 1781. do 1783. god. Nastavna osnova je u zadržkama kanila sačuvati dobru tradiciju franjevačkoga reda u školstvu tijekom razvoja filozofije Renéa Descartesa i s time deceleriranoga pada interesa za skolastiku. Kasnije su ponovno tražene čvršće veze sa skolastičkom tradicijom u duhu učenja bl. Ivana Duns Škota i sv. Bonaventure. Prvotno je namještenje u nastavi filozofije dobila fizika, dok se usko filozofskim disciplinama posvećivalo mnogo manje vremena. Fizika je, tako, bila opća i posebna. Opća je promišljala o tijelima, svojstvima i sastavu tijela, a posebice se zanimala pitanjima koja se nameću motrenjima različitih prirodnih pojava. Dekretom carice Marije Terezije (1740. – 1780.) filozofija je morala biti dvogodišnji studij. U prvoj se godini predavala logika, metafizika i matematika, a u drugoj etika, psihologija i fizika. Ovo je nesumnjivi dokaz da je država tada zahvatila u crkvene nastavne programe. Štoviše, od 1772. državne školske vlasti su željele provjeravati postavke završnih rasprava, poticali su da studenti idu samo u državne škole te težile uskladbi sa sveučilišnim školovanjem. Sve je to bilo u duhu *Ratio educationisa*, školskoga plana koji je za ugarski dio Habsburške Monarhije počeo vrijediti od 1777. god. Njime je nastava filozofije na učilištu postala amplificirana. Kolegiji su bili: Logika, Fizika, Povijest prirode, Opća povijest, Povijest religije, Povijest careva, Povijest nasljednih zemalja i ostalih pokrajina u Monarhiji, Novi državni zakoni, Povijest filozofije, Metafizika, Praktična filozofija i Ekonomija sela. Izvanredni, tj. izborni predmeti su bili Grčki jezik, Govorništvo, Opća povijest i Heraldika. Međutim, Hoško promišlja da su virovitički franjevci vrlo sporo prihvaćali novi državni program. Prema njemu, to je i bio jedan od razloga dokidanja

¹⁰⁵ CVEKAN, *Virovitica i franjevci*, 139.

¹⁰⁶ ADAMČEK, „Prilozi povijesti Virovitice (od sredine 18. do sredine 19. stoljeća)“, *Virovitički zbornik...*, 166.

biskupijskih te redovničkih visokih i teoloških škola za cara Josipa II. (1765. – 1790.), točnije, 1783. god. kada su osnovana generalna sjemeništa.¹⁰⁷ Prvi voditelj studija filozofije u Virovitici je bio Adolf Haemerle i imao je šest studenata klerika od 1771. do 1772. god. Od 1774. do 1776. predavao je Vinko Vinacer i imao je četiri studenta klerika. Poslije njega 1777. i 1778. filozofiju je predavao Adalbert Sziller i slušalo ga je pet klerika. Godine 1781. i 1782. predavao je Karlo Ištoković i imao je četiri studenta klerika. Prema Cvekanu, studij je opstojao i 1810. god., a imao je šest studenata klerika, a predavao je Toma Szitar.¹⁰⁸ Raščlanjujući državni školski program možemo uočiti zavidno udaljavanje od skolastičke obrazovne tradicije, što očito nije odgovaralo franjevačkim učiteljima. Ipak, valja istaknuti da je državni uzorak obrazovanja bio moderan i primjeren „civilinijem“ obrazovanju, ali nikako ne ustaljenoj obrazovnoj navici u franjevacu.

Studij govorništva

Od 1779. do 1781. god. u Virovitici je radilo učilište crkvenoga govorništva. Nastava je trajala ukupno jednu godinu, a mlade su franjevce podučavali nastavnici retorike i homiletici¹⁰⁹.¹¹⁰ Prvu je godinu na studiju predavao Izidor Rajchter i imao je četiri studenta klerika. Prema Cvekanu, studij govorništva je od 1815. do 1825. god. predvodio Simon Steff, a Hoško bilježi i profesora Paškala Balšaja, koji je izgledno predavao samo dvije godine jer je preminuo u srpnju 1781. god.¹¹¹

Hoško je o ovim školama uspio istražiti navlastite nastavne metode. Studij je bio neizostavan za studente filozofije, a osim govorništva poučavala se gramatika i književnost. Dakle, ova je škola bila na stanoviti način gramatička. Profesor je ujedno bio i odgajatelj, kojemu je na premijernomu mjestu bilo oplemenjivanje redovničkoga poziva, a naročita se briga posvećivala glazbenomu odgoju. Nakon toga, svaki je dan morao držati nastavu na način da je prvo predavao latinsku gramatiku, a u drugomu dijelu godine je podučavao crkveno govorništvo. Za ovu školu znademo i kako se vrjednovalo savladano gradivo. Ispiti su opstojali tri puta godišnje: u veljači, svibnju i tijekom vizitacije provincijala. Od 1779. god. se u svim

¹⁰⁷ HOŠKO, *Franjevačke visoke škole u Virovitici u 18. stoljeću*, 177-179.

¹⁰⁸ CVEKAN, *Virovitica i franjevci*, 139.

¹⁰⁹ Homiletika je disciplina iz polja teoloških znanosti koja se bavi teorijskim i praktičnim upućivanjem za stjecanje vještina crkvenoga propovijedaju i sastavljanja propovijedi. *Proleksis enciklopedija, mrežno izdanje*, s. v. homiletika. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. Pristupljeno 16. svibnja 2020. <https://proleksis.lzmk.hr/26892/>.

¹¹⁰ HOŠKO, *Franjevačke visoke škole u Virovitici u 18. stoljeću*, 179.

¹¹¹ CVEKAN, *Virovitica i franjevci*, 139.

visokim franjevačkim školama mogao naučavati i živi, tj. materinski, dakle, hrvatski jezik. Nastava se održavala ujutro od 8.00 do 9.00 sati i poslijepodne od 15.00 do 16.00 sati. Kasnije su zapravo bile praktične vježbe iz dociranoga gradiva, kada su usavršavali teme neposredne svom redovničkom pozivu.¹¹² Prema filozofu Zlatku Posavcu taj je studij bio značajan za povijest estetike u Hrvata, „budući da retorika, makar bila namijenjena propovjednicima, zasigurno sadrži elemente estetičkih nazora, a poznato je (premda oskudna faktografija nije još uspješno sumirana) kako postoji niz takvih spisa pod vrlo različitim naslovima, što bi ih trebalo registrirati, pa razmotriti *sub species aestheticae*.¹¹³

Ljekarništvo

Uspostavljenje samostanske ljekarne u virovitičkomu samostanu bilo je koherentno s osnivanjem studija moralne teologije. Naime, vrhovodstvo Ladislavske provincije je 1730. god., uz dopuštenje studija, obavezalo virovitičke franjevce na stvaranje ljekarne „da mlada braća ne ostanu bez neke najpotrebnije liječničke pomoći“. ¹¹⁴ Time je studij u Virovitici dobio višu razinu sigurnosti i uvriježenosti. Iako doista nije postojao ljekarnički studij u Virovitici, vjerodajno znamo da su se virovitički franjevci među sobom učili ljekarničkim i ranarničkim zadacima. Ranarnici su, naime, bili protokirurzi, koji su umiljeli liječiti najosnovnije prijelome, amputacije i slične kirurške ozljede. Prvi virovitički ljekarnik i ranarnik bio je Bonifacije Gerber¹¹⁵, školovani ranarnik i ljekarnik, koji je 1735. god. nominalno osnovao ljekarničku profesiju u virovitičkomu franjevačkomu samostanu. Ljekarna je najprije bila određena braći franjevcima, a zatim se njezin utjecaj raspućio. Gerber je služio u Virovitici deset godina, a naslijedio ga je ranarnik Kuzma Hagn, baš u vremenu utemeljenja Virovitičke županije 1745. god. Tada je, naime, službeno bila otvorena ljekarnička služba za javnost. Virovitičko Županijsko vijeće je ljekarni omogućilo neometan posao i novčanu pomoć za rad i nabavku lijekova.¹¹⁶ Činjenica jest da je Virovitici javna ljekarna bila nužna jer između Virovitice i Osijeka nije bilo ljekarnika i ranarnika. Dapače, članovi Županijskoga vijeća i sam župan

¹¹² HOŠKO, *Škole Hrvatske franjevačke provincije...*, 46-47.

¹¹³ POSAVAC, Zlatko, *Filozofski rukopisi 18. stoljeća u franjevačkim samostanima Slavonije*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993., 57.

¹¹⁴ CVEKAN, *Virovitica i franjevci*, 148-149.

¹¹⁵ Bonifacije Gerber (1708. – 1777.) bio je porijeklom Frank iz Wailgoschhausena. U Ormožu je 1732. obučen za ranarnika. Odande dolazi na službu u Viroviticu, a potom odlazi u franjevački samostan u Varaždinu gdje je usavršio ljekarnička i ranarnička znanja pod vodstvom vrsnoga ljekarnika onoga doba Wolfganga Frauendienstsa. Do kraja života živio je i radio u Virovitici.

¹¹⁶ Vijeće Virovitičke županije je 6. studenoga 1752. godine „smatra da je dostojno i pravedno da se u gradu Virovitici vrlo udaljenom od drugih gradova u kojima postoje ljekarnici i liječnici dodijeli fra Bonifaciju Gerberu iz županijske blagajne 100 forinti godišnje za nabavu lijekova“. HR-FAVI B-II-1-1-20 ; IB 075.

stanovali su u Virovitici, pa su tako i sebi osigurali primarnu zdravstvenu zaštitu. Godine 1750. Gerber se vratio u Viroviticu i od tada je ljekarna sve više prosperirala. Šest godina kasnije ishodovao je gradnju samostanske zgrade za ljekarnu. Ljekarna je nesumnjivo dobro poslovala jer su virovitički franjevci od viška prihoda uspjeli 1764. god. u crkvu sv. Roka u Virovitici dali izraditi umjetnički vrijedan oltar sv. Didaka Alkalskoga, zaštitnika ljekarnika i ranarnika.¹¹⁷ Od 1735. do 1804. god. u Virovitici je službovalo 17 ljekarnika i ranarnika.¹¹⁸

Da su virovitički franjevci koji su se bavili ljekarništvom i ranarništvom bili izuzetno poučeni za XVIII. i XIX. st., svjedoči fundus medicine u virovitičkoj franjevačkoj knjižnici, koju čine 45 autora u 79 svezaka iz XVI., XVII. i XVIII. st. Riječ je o tada istaknutim farmaceutskim, anatomskim, kirurškim i općim medicinskim priručnicima. Oni nam svjedoče o problematici i potrebitostima virovitičkih ljekarnika i ranarnika. Prema povjesničarki medicine Stelli Fatović Ferenčić, vrućice su bile u središtu pažnje i motre se kao poseban problem. Osim toga, bile su zastupljene bolesti srca, urinarnoga trakta, unutrašnje bolesti i groznice. Po pitanju kirurgije prevladavaju knjige o skrbljenju raznih povrjeda, ali tu su i anatomsko-kirurški, pedijatrijski, internistički, dermatološki i farmakološki priručnici.¹¹⁹ Sve nam to svjedoči da je virovitička ljekarnička i ranarnička služba bila pristupačna sveukupnomu virovitičkomu pučanstvu; znanja su išla u korak s vremenom, a bolesti nam kazuju da Virovitičane većinom muče različiti prijelomi udova, bolesti srca i infekcije.

Izmjenom zakonodavstva, koje je tražilo za rad u ljekarni sveučilišni studij, nakon smrti ljekarnika Blaža Schneidera 1815. god. u ljekarni rade svjetovnjaci, a kasnije je bila privatizirana. Takva je ostala raditi sve do 50-ih godina XX. st.¹²⁰

¹¹⁷ CVEKAN, *Virovitica i franjevci*, 149-150.

¹¹⁸ Isto, 158. Iz popisa virovitičkih franjevačkih ranarnika, kirurga i ljekarnika možemo zaključiti da oni uglavnom nisu bili Virovitičani, o čemu nam svjedoče prezimena poput Viendt, Hagn, Bux, Gaiger, Scheiderm Röttenböck, Räck, Simon, Apfl, Zunghammer, Steinmassler, Grefflicher, Schneider i Schmidt. Ipak, pomoćni ranarnici i ljekarnici su zasigurno bili „domaćega“ porijekla, o čemu svjedoči prezime, primjerice, Jakopović.

¹¹⁹ FATOVIĆ FERENČIĆ, Stela, „Franjevačka ljekarna u Virovitici“, *725 godina franjevača...*, 211-220.

¹²⁰ Usp. TOMAŠIĆ, Božidar, „Ljekarništvo u franjevačkim samostanima provincije svetih Ćirala i Metoda – IV“, *Hrvatsko društvo farmaceutskih tehničara, mrežna stranica*. 31-53. Pristupljeno 16. svibnja 2020. <https://www.hdft.hr/media/Franjevci4.pdf>.

Slika 3. Crkva sv. Roka u Virovitici poslije potresa 1757. god. Slika Franje Čagljevića je dio oltara u zavjetnoj kapelici sv. Emigdija, zaštitnika od potresa. Iza crkve (desno) je vidljiva zgrada franjevačkoga samostana. Čak je i zagrebački biskup Franjo Thauszy pozvao sve vjernike da svojim priložima pomognu franjevcima u Virovitici popraviti samostan i crkvu koji su bili teško oštećeni u potresu (HR-FAVI B-II-1-1-21 ; IB 076)

Personen-Buch

Altes zu den Franziskaner-Ordensbrüder St. Marien in Virovitica eingetragene Personen

In Virovitica am 24. Junij 1780

No.	Namen der Ordensbrüder		Ihre Ordens- Nummern			Rang der Ordensbrüder	Ihre Stellung	Ihre Ordens- Nummern					Ihre Stellung		
	Vorname	Nachname	1.	2.	3.			4.	5.	6.	7.	8.			
1.	Anton	Stankovic	100	101	102	103	104	105	106	107	108	109	110	111	112
2.	Matthias	Stankovic	113	114	115	116	117	118	119	120	121	122	123	124	125
3.	Joseph	Stankovic	126	127	128	129	130	131	132	133	134	135	136	137	138
4.	Michael	Stankovic	139	140	141	142	143	144	145	146	147	148	149	150	151
5.	Thomas	Stankovic	152	153	154	155	156	157	158	159	160	161	162	163	164
6.	Matthias	Stankovic	165	166	167	168	169	170	171	172	173	174	175	176	177
7.	Joseph	Stankovic	178	179	180	181	182	183	184	185	186	187	188	189	190
8.	Matthias	Stankovic	191	192	193	194	195	196	197	198	199	200	201	202	203
9.	Thomas	Stankovic	204	205	206	207	208	209	210	211	212	213	214	215	216
10.	Matthias	Stankovic	217	218	219	220	221	222	223	224	225	226	227	228	229
11.	Joseph	Stankovic	230	231	232	233	234	235	236	237	238	239	240	241	242
12.	Matthias	Stankovic	243	244	245	246	247	248	249	250	251	252	253	254	255
13.	Thomas	Stankovic	256	257	258	259	260	261	262	263	264	265	266	267	268
14.	Matthias	Stankovic	269	270	271	272	273	274	275	276	277	278	279	280	281
15.	Joseph	Stankovic	282	283	284	285	286	287	288	289	290	291	292	293	294
16.	Matthias	Stankovic	295	296	297	298	299	300	301	302	303	304	305	306	307
17.	Thomas	Stankovic	308	309	310	311	312	313	314	315	316	317	318	319	320
18.	Matthias	Stankovic	321	322	323	324	325	326	327	328	329	330	331	332	333
19.	Joseph	Stankovic	334	335	336	337	338	339	340	341	342	343	344	345	346
20.	Matthias	Stankovic	347	348	349	350	351	352	353	354	355	356	357	358	359
21.	Thomas	Stankovic	360	361	362	363	364	365	366	367	368	369	370	371	372
22.	Matthias	Stankovic	373	374	375	376	377	378	379	380	381	382	383	384	385
23.	Joseph	Stankovic	386	387	388	389	390	391	392	393	394	395	396	397	398
24.	Matthias	Stankovic	399	400	401	402	403	404	405	406	407	408	409	410	411

Bischof von Virovitica

Slika 4. Izvještaj o stanju osoblja virovitičkoga samostana koji 24. rujna 1780. broji ukupno šesnaestero braće, od toga jedanaest svećenika i petoricu časne braće. Foto Vlatko Smiljanić, 2020. (HR-FAVI B-II-1-1-53 ; IB 083)

Slika 5. Razglednica iz 1900. god. koja prikazuje sjeverno pročelje franjevačke ljekarne, samostana i dio crkve sv. Roka. Ispred ljekarne je bio lijepo uređeni tzv. „francuski vrt“ s niskim ukrasnim biljem i raslinjem, što nam dodatno potvrđuje status i uvažnost franjevaca među Virovitičanima.

Franjevački učitelji u Virovitici

U sljedećim redcima ukratko su prikazani život i djelo franjevačkih učitelja koji su radili pri virovitičkim visokim školama moralnoga bogoslovlja, filozofije i govorništva. Njih je Hoško uspio sastaviti raščlanivši franjevački arhiv u Zagrebu, točnije, fond *Martacula officiorum*. Životopisi su poredani abecednim redom.

Mauricije Jakob Bednjak (Remetinec, 12. lipnja 1705. – Remetinec, 25. ožujka 1752.). Novicijat je postignuo u Ormožu 1722. god. Studirao je filozofiju u Varaždinu od 1723. do 1724. god. i Kloštru Ivaniću, od 1724. do 1725. god. Teologiju je studirao također u Varaždinu, ali kasnije, od 1725. do 1729. god., a po završetku studija, bio je zaređen za svećenika. Nakon što je položio sve potrebne studijske ispite, predavao je filozofiju u Remetincu od 1730. do 1731. god. i Varaždinu, od 1731. do 1734. god. U Virovitici je predavao moralno bogoslovlje od 1734. do 1736. god. Ostvario je zvanje *lector generalis* jer je bio prisutan na katedri bogoslovne škole u Pečuhu između 1737. i 1744. i tako postignuo istaknuto nastavno zvanje. U Varaždinu je između 1748. i 1750. radio kao predstojnik filozofije i teologije. Vršio je dužnost gvardijana u Virovitici, od 1736. do 1737., ali i u Križevcima.¹²¹

Josip Brandenburg (Ljutomer, 15. siječnja 1704. – Ormož, 20. rujna 1767.). U dobi od 19 godina pristupio je franjevačkomu redu. Studirao je filozofiju u Varaždinu, od 1725. do 1727. god., a teologiju u Zagrebu, od 1727. do 1730. god. Po svršetku studija filozofije vršio je službu vojnoga kapelana njemačkih vojnika u Križevcima te kao učitelj novaka u Ormožu. Tridesetih godina XVIII. st. položio je ispit za profesora filozofije i predavao je najprije u Čakovcu, Ivaniću i Krapini, a moralno bogoslovlje također u Ivaniću. Obavljao je važnu dužnost poglavara samostana u Zagrebu od 1738. do 1740. god, u vremenu kada je položio ispit za profesora dogmatske teologije, koju je predavao u Križevcima i Zagrebu tijekom 40-ih godina XVIII. st. Imao je brojne upravne dužnosti; bio je tajnik provincije, definator, ljetopisac, gvardijan, kustod i provincijal.¹²²

Arsen Čaklec (Varaždin, 17. prosinca 1699. – Kloštar Ivanić, 19. veljače 1755.). U Provinciju sv. Ladislava ušao je 1717. god. u Križevcima. Studirao je filozofiju na učilištima u Koprivnici i Varaždinu između 1719. i 1722. god., dok je studij teologije pohađao od 1721. do 1725. god. na Generalnomu učilištu u Varaždinu. Godine 1725. postao je svećenik i položio

¹²¹ HOŠKO, *Franjevačke visoke škole u Virovitici u 18. stoljeću*, 175.

¹²² Isto.

je ispit za profesora filozofije. Prva predavačka iskustva pridobio je na učilištima u Krapini, od 1730. do 1732., Remetincu, od 1727. do 1728., Zagrebu, 1728. do 1729. te u Virovitici 1730. do 1732. predajući moralno bogoslovlje. Stekao je naslov generalnoga lektora, tj. profesora dogmatske teologije 30-ih godina XVIII. st. te od tada predaje u Varaždinu, od 1732. do 1733. te punih jedanaest godina u Zagrebu, od 1733. do 1744. Tijekom života obavljao je i određene upravne dužnosti. Bio je gvardijan u Varaždinu i Zagrebu, definator i kustod Kerubinu Fabšiću. Osim toga, najveći je pedagoški zenit dosegao položajem dekana Generalnoga učilišta I. razreda u Zagrebu od 1746. do 1749. god. Riječ je bila o najvažnijemu školskomu središtu u Ladislavskoj provinciji. Radio je i na sastavljanju poglavlja o odgoju i obrazovanju u novim uredbama Provincije iz 1752. god.¹²³

Adulf Haemerle (? , 15. svibnja 1741. – Cibin, Transilvanija, 8. travnja 1788.). Porijeklom je iz Austrije, gdje je studirao filozofiju. Studij je ponovio u Pečuhu, a teologiju je studirao u Varaždinu. Između 1766. i 1768. god. poučavao je njemački jezik franjevačke novake u Križevcima. Po polaganju ispita za profesora filozofije predavao je u Virovitici između 1771. i 1773. god.. Tamo je napisao skriptu *Logica* (1772.), latinski udžbenik iz logike koji je još uvijek ostao u rukopisu i čuva se u arhivu Franjevačkoga samostana u Virovitici. Stjecajem dodatnih kompetencija predavao je moralno bogoslovlje u Kloštar Ivaniću, a vrhunac svoga pedagoškoga djelovanja ostvario je mjestom voditelja učiteljske katedre crkvene povijesti, crkvenoga prava i Svetoga Pisma na Generalnomu učilištu u Zagrebu 1778. god. Predavao je i u Varaždinu, a vršio je dužnost vojnoga kapelana.¹²⁴

Karlo Ištoković (Pečuh, 25. siječnja 1755. – Pečuh, 6. studenoga 1831.). Godine 1771. u Križevcima je stupio u franjevački red i Provinciju. Završio je gimnaziju, a teologiju je studirao u Zagrebu na Generalnomu učilištu. Predavao je filozofiju u Virovitici od 1781. do 1783. god. Svojedobno je u Pečuhu radio kao odgojitelj studenata teologije, a vršio je dužnosti propovjednika, provincijala i samostanskoga upravitelja. Godine 1821. i 1830. predsjedavao je provincijskim kapitulima.¹²⁵

Ladislav Lacković (Križevci, 23. listopada 1748. – Virovitica, 17. ožujka 1830.). Godine 1764. u Krapini je stupio u franjevački red. Studirao je filozofiju u Kanjiži, a teologiju u Pečuhu i Zagrebu. Državni ispit je polagao 1787. na Zagrebačkoj akademiji i tamo studirao matematiku. Položivši ispit za profesora filozofije, iste je godine najprije predavao crkveno

¹²³ HOŠKO, *Franjevačke visoke škole u Virovitici u 18. stoljeću*, 174-175.

¹²⁴ Isto, 177.

¹²⁵ Isto, 178.

govorništvo u Siklósu, a onda filozofiju u Čakovcu. Napisao je važan spis *Universa philosophia* (između 1779. i 1783.), u kojemu se bavio logikom, metafizikom, kozmologijom i psihologijom. Od 80-ih godina je pristan u virovitičkomu kraju, pa je tako vršio dužnost župnika u obližnjoj Špišić-Bukovici te župnika i gvardijana u Virovitici. Godine 1819. tiskana mu je knjiga *Orationes duo ad patres vocales et neoelectum Ministrum Provinciale*.¹²⁶

Kerubin Pehm (Koprivnica, 12. veljače 1727. – Krapina, 28. kolovoza 1787.). Godine 1746. pristupio je franjevačkomu redu i Provinciji. Studirao je filozofiju i dogmatsku teologiju u Pečuhu. Sredinom XVIII. st. postao je svećenikom, a 1753. god. položio je završni ispit za profesora filozofije i bio je među najboljim studentima svoga vremena. Ubrzo je počeo vršiti službu korepetitora filozofije u Krapini, a nakon predavanja na Generalnomu učilištu u Zagrebu postao je *lector iubilatus*. Radio je kao definator i ljetopisac, dekan Zagrebačkoga učilišta i na državnim propisima za novi nastavni program. Ostavio je nekoliko važnih djela iza sebe, poput kontroverzističkoga latinskoga rukopisa *De Revelatione et traditionibus* (1770.) i objavljene homiletske knjižice na hrvatskomu jeziku *Govorenje na drugoj mladoj misi Marcela Jurena rečeno u Virovitici* (1783.).¹²⁷

Adalbert Siller (Varaždin, 14. studenoga 1748. – Virovitica, 10. siječnja 1797.). Sa navršenih 19 godina života stupio je u franjevački red. Studirao je filozofiju i teologiju u Zagrebu. Poslije predavanja filozofije u Virovitici, pošao je u Peštu i tamo 1782. god. stekao naslov doktora teologije. Na zagrebačkomu Teološkomu fakultetu predavao je hebrejski jezik u statusu redovitoga profesora. Do smrti je boravio u virovitičkomu samostanu.¹²⁸

Teodor Sziginyi (Kloštar Podravski, 1736. – Pečuh, 1781.). Predavao je kao profesor filozofije u Čakovcu od 1767. do 1769. god., moralne teologije u Virovitici i Kloštru Ivaniću od 1773. do 1775. god., a dogmatiku je predavao u Varaždinu i Pečuhu od 1776. do 1781. god.¹²⁹ Godine 1780. objavio je djelo *Assertiones theologicae de consecutione salutis per Christum* u Pečuhu.¹³⁰

Izidor Reichert (Shwambert, ? – Zagreb, 20. travnja 1825.). Franjevcima je pristupio kao student teologije u Ormožu 1771. god. Ipak, ponovno je studirao u Varaždinu, a teologiju

¹²⁶ Isto. Usp. *Hrvatski biografski leksikon, mrežo izdanje*, s. v. Lacković, Ladislav, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. Pristupljeno 17. svibnja 2020. <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=10843>.

¹²⁷ HOŠKO, Franjo Emanuel ; ĆOŠKOVIĆ, Pejo & KAPITANOVIĆ, Vicko (ur.), *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2010., 554-555.

¹²⁸ Isto.

¹²⁹ HOŠKO, Franjo Emanuel, „Skotistička teologija zagrebačkoga kruga 17. i 18. stoljeća“, *Kačić*, 3, 1970., 94, 98.

¹³⁰ HOŠKO i dr. (ur.), *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, 645.

u Zagrebu. U Virovitici je 1779. i 1780. predavao retoriku i djelovao je kao propovjednik na njemačkomu jeziku. Bio je učitelj franjevačkih novaka i iza sebe je ostavio rukopis *De confessario*, koji je vjerojatno napisao tijekom predavanja u Virovitici. Bavio se i duhovnim vježbama, a godinama je radio na uređivanju Nadbiskupskoga arhiva u Zagrebu.¹³¹

Vinko Vinazer (Ormož, 4. siječnja 1745. – 16. prosinca 1800.). Sa 18 godina stupio je u franjevački red i Provinciju. O njemu imamo najmanje podataka i znamo samo da je predavao filozofiju u Virovitici.¹³²

Iako Cvekan još spominje **Placida Watheütnera**, **Ambrozija Kovačića**, **Anđela Novosela**, **Kanuta Košalića** i **Simona Steffa**, koji su također predavali u Virovitici, o njima na žalost ne znamo ništa. Postoji mogućnost da su oni vršili službu pomoćnih nastavnika. Isto tako, nepoznate su nam biografije virovitičkih studenata. Njihov značaj tek treba istražiti. Unatoč tomu, ovaj biografski pregled nas navodi na zaključak da su virovitički franjevački učitelji uglavnom selili svoju službu diljem provincije, kao mladi su ulazili u pedagoški svijet, no, svoje su obrazovanje stjecali na domaćim učilištima. Rijetki su bili učitelji koji su uspjeli ostvariti školovanje u inozemstvu. To nam na određeni način korelira sa franjevačkom jednostavnošću i skromnošću u svakidašnjemu životu, ali i potvrđuje uspješnost domaćih škola.

¹³¹ HOŠKO, *Franjevačke visoke škole u Virovitici u 18. stoljeću*, 179.

¹³² HOŠKO, *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj*, 423.

Slika 6. Slika nepoznatoga autora s oltara u crkvi sv. Roka u Virovitici, *Sveta Ana podučava Mariju*, izrađena je oko 1770. god. kao dar obitelji Pejačević, virovitičkih vlastelina od sredine XVIII. st. Od 3. srpnja 1771. god. Pejačevići su preuzeli patronat nad virovitičkom župom. (HR-FAVI B-II-1-1-35 ; IB 081) Za njihova gospodarenja Viroviticom crkva je obilato interijerski opremljena novim oltarima, kipovima i različitim umjetničkim djelima. Foto Mirjana Repanić-Braun, 2006.

Odgojne i obrazovne metode

Razvoj i sadržaj nastavnoga programa daje nam mogućnost raščlambe nastave, nastavne metodike i didaktike u franjevačkim školama. Nastava je bila svrstavana na tri dijela: predavanje kao takvo, ponavljanje i rasprave. Predavači su uglavnom diktirali svoja predavanja, koja su bila načinjena prema skolastičkim pedagoškim metodama ili su izravno slijedili neki skolastički priručnik. Izlaganje se nije smjelo svoditi isključivo na parafraziranje, već su studenti morali promišljati i prosuđivati o smislu i sadržaja te ponavljati ključne postavke, primjerice, složenijih Duns Škotovih misli. Porastom predavačkoga iskustva profesori su imali naviku sastaviti skriptu ili sažetak predavanja, koja su poslije bila na korist studentima. Treba naglasiti da su sve zakonitosti u predavanjima bile strogo određene franjevačkim pedagoškim statutima. Ponavljanje je, pak, najviše koristilo validaciji nastavnoga gradiva. Svaki drugi dan bilo je neizostavno ponavljati prethodno stečeno znanje na nastavi, što se podudaralo sa skolastičkom pedagoškom mišlju. Poslije objedovanja do 13.00 sati i poslije večere do spavanja te u danima kada se nisu održavale tjedne rasprave, tj. nastava, studenti su se morali susretati sa svojim profesorima i rekapitulirati ono što je profesor izručivao toga istoga dana prijepodne. Za studij filozofije bilo je nerijetko da su ponavljanja vodili pomoćni nastavnici. Rasprave su se, pak, dijelile na tjedne, mjesečne i godišnje, što su bili svojevrsni završni ispiti. Građanstvo je također imalo mogućnost slušati završne rasprave studenata. Na njima su bili nazočni svi učilišni profesori, studenti i svećenici toga samostana i župe. Raspravom je moderirao predmetni profesor, a odvijala se ovako: najprije se iznašala određena postavka (*conclusio*), koju je potom student morao razložiti i postulirati. Izlaganje je student morao završiti zaključkom sa neprijepornim posvjedočenjima svojega izlaganja. Potom, profesor je imao pravo antagonizirati studentov zaključak, a on je uzmogao iznositi nove dokaze i dodatno time opravdati izlaganje na temelju silogizma i logičkoga deduktivnoga zaključivanja. U vrijeme školskih praznika odvijale su se tzv. *scabelle*, rasprave kojima bi se studenti dosjećali nastavnoga gradiva. Godišnje su rasprave bile svečane i proglašavale su kraj školske godine ili čitavoga školovanja. Nerijetko su se odvijale u samoj crkvi. Budući da su bile usmene naravi i često se nisu publicirale, to je razlog zašto nemamo jasne bilješke, tzv. tezarije studenata koji su polazili studije, a niti njihove završne rasprave.¹³³

U prethodnim poglavljima je već nešto rečeno o trajanju školovanja. Ono je bilo nedvosmisleno određeno franjevačkim *ratio studiorumom*, međutim, Ladislavska je provincija

¹³³ HOŠKO, *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj*, 86-91.

težila primjenjivati minimalne zakonodavne tražnje, što se usto daje uočiti iz poglavlja o franjevačkim visokim školama u Virovitici. Moralna bogoslovija trebala je trajati barem dvije školske godine. Školska je godina počinjala 3. studenoga i trajala je do 24. prosinca. Božićni praznici izdržavali su od Božića do 2. siječnja sljedeće godine. Škola se nastavljala do Uskrsa, a praznici su bili od Velike srijede do Bijele nedjelje (sedam dana poslije Uskrsa). Malom Gospom, 8. rujna, školska je godina okončavala. Školska godina je mogla biti dokinuta do osam dana kako bi profesori i studenti mogli obnašati duhovne vježbe. Kao i za isusovce, za franjevce je također vrijedio *Dies vitae*, tj. slobodni četvrtak, kada nisu imali nastavu, a utorkom nije bilo poslijepodnevnih nastava. Međutim, on se nije priznavao ako je srijedom bio blagdan. Sadržajni raspored predavanja je bio podosta pojedinačan i promjenjiv. Međutim, pouzdano znamo raspored sati. Nastava je započinjala u 8.00 sati i trajala je do 10.00 sati. *Scabellum* je bio od 13.00 do 14.00 sati, a od 15.00 do 16.00 sati predavao je pomoćni nastavnik. Međutim, kada su nastavu održavala dva ili tri profesora, ona je trajala 75 minuta, tj. od 8.00 do 9.15 i od 9.45 do 11.00 sati. Treći je nastavnik mogao predavati od 15.00 do 16.00 sati, a u doba korizme od 14.30 sati. To se navlastito običavalo za predavanja o Svetomu pismu i crkvenoj povijesti.¹³⁴

Iz svega ovoga možemo zaključiti da se ustrojba nastave i nastavna metodika u XVIII. st. nisu odveć razlikovali u odnosu na današnju. Postojao je ustanovljeni nastavni sat, vrijeme odmora, a nastava je bila upućena prema ponavljanjima, vještini usmenih izlaganja te logički osnovanih rasprava. Osim toga, zamjetljiva je visoka prinadležnost koju su nastavnici morali imati, ali i autoritativna disciplina.

¹³⁴ HOŠKO, *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj*, 91-93.

Nastavna i učiteljska literatura

Kako bismo vjerodostojno potkrijepili nastavnu i učiteljsku literaturu franjevačkih visokih škola u Virovitici, potrebno je raščlaniti građu virovitičke samostanske knjižnice. Ona je danas razdvojena u dvije sobe, gdje se u prvoj sobi nalaze najstarije knjige od XVI. do XIX. st., a u drugoj novija izdanja XX. st. i periodičke publikacije. Nama je za ovu temu zanimljiva prva soba koja obiluje starijim izdanjima.¹³⁵

Slika 7. Knjižnica franjevačkoga samostana u Virovitici. Soba starijih izdanja.
Foto Vlatko Smiljanić, 2020.

Najstarija knjiga koja se čuva u samostanu je inkunabula *Biblija* iz 1495. god. na latinskomu jeziku tiskana u Baselu. Potom, tu su djela propovijedi Honoriusa, Osoriusa i

¹³⁵ Frkin i Holzleitner u već spomenutoj *Bibliografiji knjiga hrvatskih autora u knjižnicama HFP sv. Ćirila i Metoda* navode popis starijih knjiga nastalih do XIX. st., a domovinskih autora, koje se nalaze u samostanskoj knjižnici. Njih je ukupno 136. Budući da nema smisla ispisivati sve naslove, istaknut ćemo još neka vrijedna filozofijska djela. Tu je primjerice rijetka i vrijedna knjiga Antoniusa Radicsa, *Institutiones physicae* (Budaë, 1766.) ili zagrebački bibliofilski filozofijski primjerak Josipa Lipsija *Flores ex L. Annaei Senecae Philosophi Epistoli set Libris Philosophicis excerpti* (1756.)

Teoplylactusa te latinsko-njemački i njemačko-latinski rječnik Petra Dasipodiusa, koje se datiraju u sredinu XVI. st. Najstarije izdanje za ljekarničku službu u Virovitici je *Enciridion rei medicae triplicis*, djelo više autora, također iz XVI. st. Osim toga, tu je i Tit Livijeva *Ab Urbe condita* iz 1519. god. te Strifelova *Schloae historiae* iz 1586. god. Knjižnica broji 190 naslova domorodnih pisaca iz razdoblja od XVII. do prve polovice XIX. st. Riječ je o teološkim i filozofskim raspravama: *Assera, Assertiones, Conclusiones, Dogmata, Pererga, Parergon, Positiones, Systema peripatetico-scotisticum, Tentamen, Theologia* i *Veritates*. Tu su i historiografska djela Andrije Blaškovića, Baltazara Adama Krčevića, Ivan Lučića, Pavla Rittera Vitezovića, Ivana Šveara i Grgura Čevapovića. Autori kontroverzističkih djela koja ovdje dominiraju su Antun Bačić, Ivan Krstitelj Šimunić i Venancije Vrtarić. Ima i nekoliko obrednika, lekcionara, molitvenika i knjiga iz duhovnoga života. Primjetno je, što je zaključio i Vatroslav Frkin, da su najkorištenija djela propovijedi i katekizmi, koja su se uporabljala tijekom misnih slavlja. Autori su im Adalbert Horvat, Filip Lastrić, Matija Marković, Ivan Muli, Bartol Pavlić, Antun Mihalić, Đuro Rapić i Fortunat Švigel. Knjižnica obiluje školskim priručnicima domaćih i stranih autora.¹³⁶

Cvekan zaključuje da virovitička samostanska knjižica ukupno broji 890 djela u 2749 svezaka starije građe, a takvo je stanje zatečeno u prvoj polovici 1942. god. Po pitanju odgojno-obrazovnoga doprinosa virovitičkih franjevac treba istaknuti 25 sačuvanih rukopisa, što su, prema Cvekanu, napisali profesori (a možda studenti kao vlastite bilješke) koji su predavali pri virovitičkoj visokoj franjevačkoj školi. Slijedi tablica koja pregledno predstavlja generalije tih rukopisa.

Autor	Naziv rukopisa	Datacija	Oblik izdanja	Broj stranica
Gerard Zsidics	<i>Philosophia (Logica et Logica Disputatrix)</i> ¹³⁷	1774. – 1775.	Kurziv, uvezano u korice 23,5 x 19,5 cm	351
Gerard Zsidics	<i>Metaphysica (Metaphysica et Aetiologia)</i> ¹³⁸	1775. – 1776.	Kurziv, uvezano u korice 24 x 19,5 cm	322
Gerard Zsidics	<i>Physica</i> ¹³⁹	Nepoznata	Kurziv, uvezano u korice 24 x 19,5 cm	242

¹³⁶ FRKIN, Vatroslav, „Knjižnica virovitičkoga samostana“, *725 godina franjevaca u Virovitici...*, 191-194.

¹³⁷ Za Posavca to je djelo „možda najljepše očuvani primjerak manuskripta istraživačkog dijela slavonskog teritorija. (...) sve je pisano vrlo lijepim urednim rukopisom, čisto, na finom papiru, s oznakom pripadnosti Varaždinskomu samostanu, sve pregledno i kompletno. Prvi svezak sadrži *Institutiones Dialecticae et Logicae, Praefatio ad Philosophiae Alumnos, Prolegomena Universa Philosophiae, Epitome Historiae Philosophicae, Institutiones Dialecticae* i *Logica Disputatrix*. POSAVAC, *Filozofski rukopisi...*, 114.

¹³⁸ Sastoji se od poglavlja *Praefatio et Prologomena in Metaphysicam, Methaphisicae Generalis pars prima seu Ontologia, Metaphysicae Generalis pars secunda seu Aetiologia* i *Metaphysica Patricularis seu Pneumatologia (Psychologia, da Theologija naturalis)*.

¹³⁹ Sastoji se od poglavlja *Physica generalis* i *Physica particularis*.

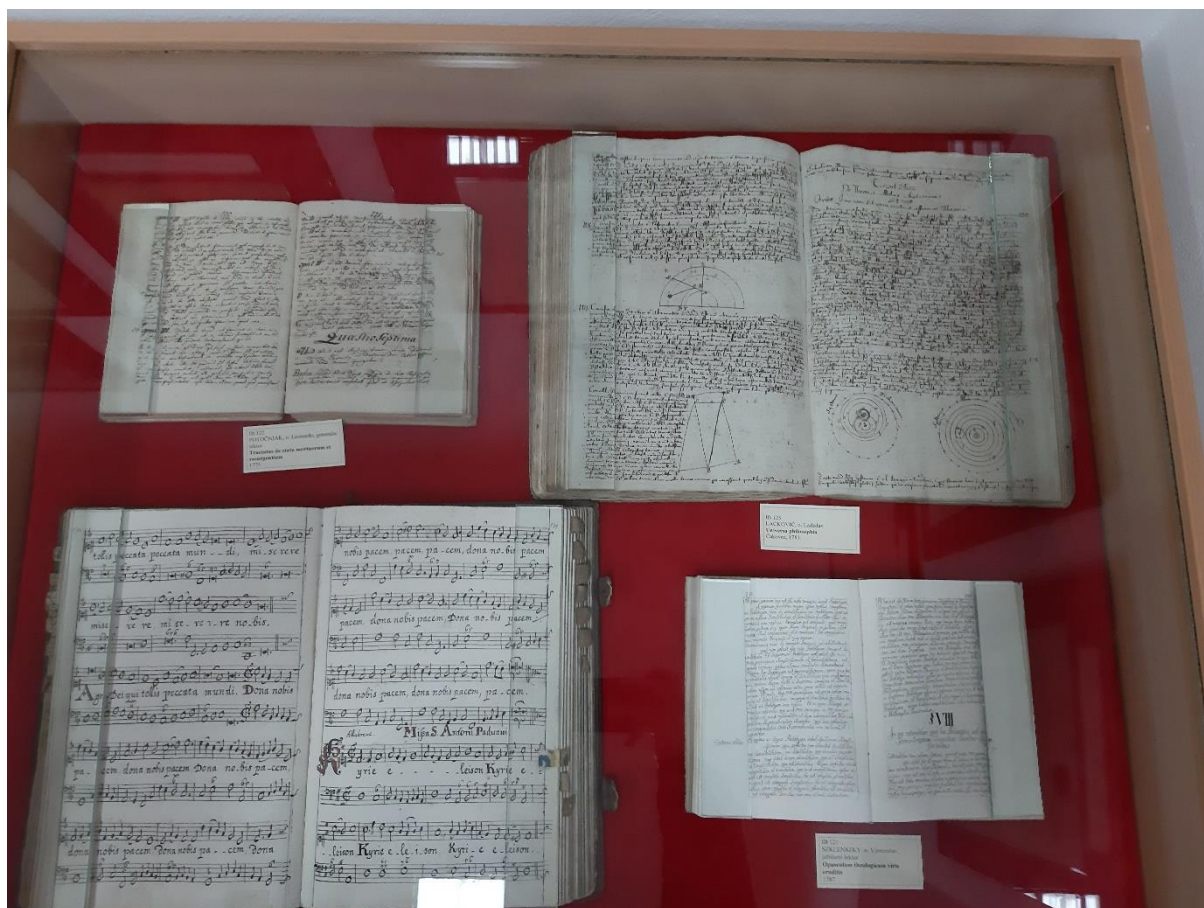
Gerard Zsidics	<i>Norma et forma Eloquentiae</i>	1774.	Uvezano u korice 20,5 x 16,5 cm	318
Adalbert Siller	<i>Metaphisica, psihologia et theologia naturalis</i>	Nepoznato	Kurziv, uvezano u korice 24,5 x 19 cm	252
Ladislav Lacković	<i>Philosophia</i> ¹⁴⁰	1779. – 1782.	Kurziv, uvezano u korice 34 x 23 cm	384
Adulf Haemerle	<i>Brevis compendium Logicae</i> ¹⁴¹	1772.	Kurziv, uvezano u korice 16,5 x 15,5 cm	159
Leonardo Potočnjak	<i>Tractatus de statu moriorum et resurgentium, de paradiso, de inferno, deque purgatorio</i>	1775. – 1776.	Kurziv, uvezano u korice 20,5 x 15,5 cm	288
Leonardo Potočnjak	<i>De Deo</i>	1770.	Kurziv, uvezano u korice 19 x 16 cm	206
Sabin Sekovanić	<i>Gramatica Latino-Italica</i>	1776.	Kurziv, uvezano u korice 20 x 16 cm	258
Vjenceslav Szklenszky	<i>De primo principio (opusculum theologicum)</i>	1787.	Kurziv, uvezano u korice 19,5 x 15,5 cm	212
?	<i>Extractus Theologiae Moralis</i>	1767.	Kurziv, uvezano u korice 20,5 x 16 cm	127+19
?	<i>Theologia Moralis</i>	?	Kurziv, uvezano u korice 21 x 17,5 cm	448
?	<i>Theologia Moralis</i>	?	Kurziv, uvezano u korice 21,5 x 17 cm	124
?	<i>Manductio animae suspirantis ad Civitatem sanctam Coelestem</i>	1808.	Kurziv, uvezano u korice 22,5 x 17,5 cm	?
?	<i>De confessario seu Ministro sacramenti poenitentiae</i>	1773.	Kurziv, uvezano u korice 16,5 x 11 cm	76
Bernardin Gallyuff	<i>Tractatus de Eucharistia</i>	1775.	Kurziv, uvezano u korice 37 x 365 cm	202
Bernardin Gallyuff	<i>De sacrificio Missae</i>	1774.	Kurziv, uvezano u korice 37 x 365 cm	202
Bernardin Gallyuff	<i>De sacramento ordinis (Tractatus VII.)</i>	1774.	Kurziv, uvezano u korice 37 x 23 cm	157
Bernardin Gallyuff	<i>Tractatus quintus ex libro Sententiarum – de actibus humanis...</i>	1775.	Kurziv, uvezano u korice 36,5 x 23 cm	170
Bernardin Gallyuff	<i>Prologomena iuris canonici</i>	1777.	Kurziv, uvezano u korice 37 x 24,5 cm	212
Bernardin Gallyuff	<i>De sacramento poenitentiae</i>	1777.	Kurziv, uvezano u korice 37 x 24 cm	245

¹⁴⁰ Riječ je o priručniku za nastavu sa filozofijskim traktatima.

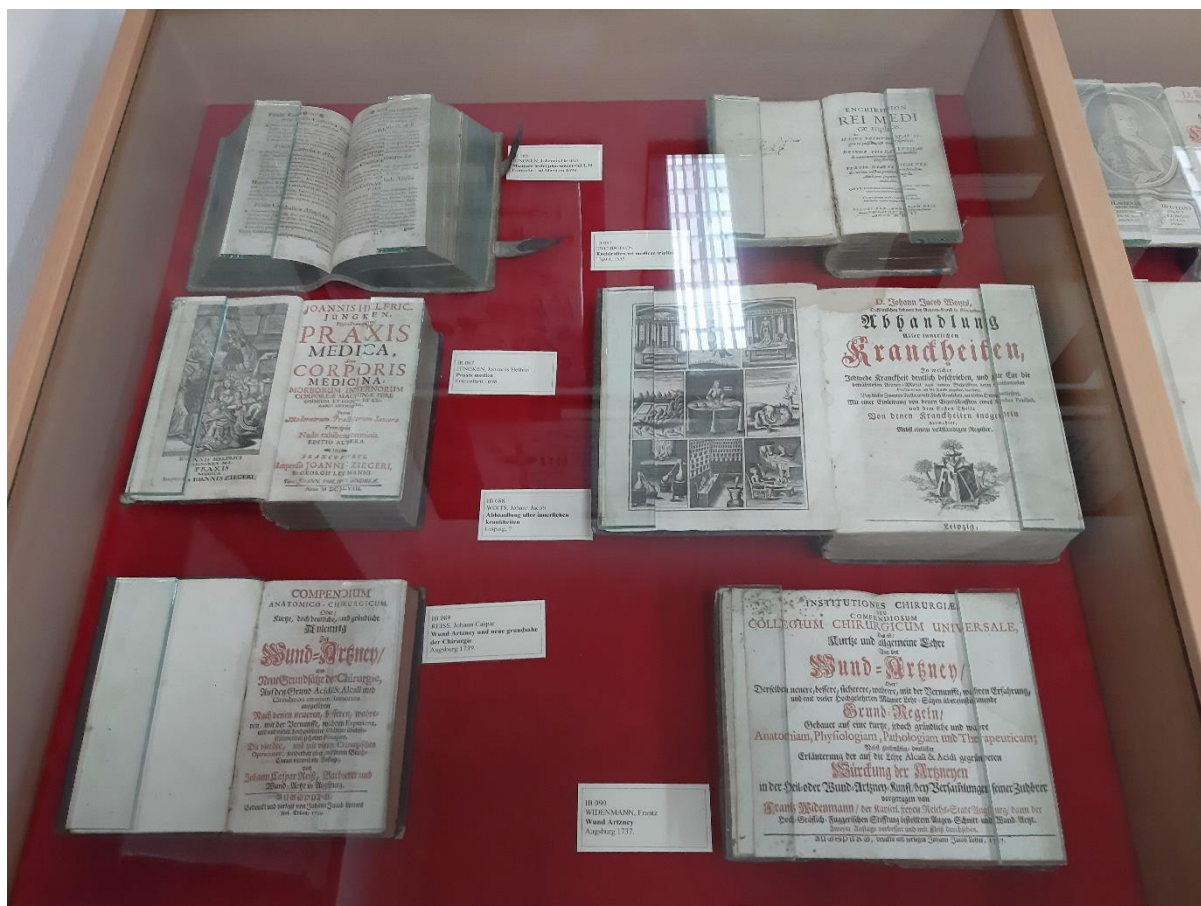
¹⁴¹ Riječ je o zapisanomu predavanju A. Haemerlea.

	<i>(Tractatus V.) et de extrema unctione (Tractatus VI.)</i>			
Bernardin Gallyuff	<i>De ultimis...</i>	1780.	Kurziv, uvezano u korice 36 x 24 cm	204
Bernardin Gallyuff	<i>De Trinitate, De mundo, Christologia</i>	1781.	Kurziv, uvezano u korice 34,5 x 23 cm	286
Bernardin Gallyuff	<i>De gratia Capitis</i>	1782.	Kurziv, uvezano u korice 35 x 23 cm	182
Bernardin Gallyuff	<i>De institutionibus theologicis</i>	1783.	Kurziv, uvezano u korice 35 x 23 cm	217
Benvenut Orlić	<i>Conciones Quadragesimales pro quatuor annis</i>	1790. – 1794.	Kurziv, opremljeno za tisa, 24 x 18,5 cm	328

Tablica 1. Sačuvani rukopisi i njihovi pisci koji su služili i nastajali u sklopu franjevačkih visokih škola u Virovitici. Sastavljeno prema CVEKAN, *Virovitica i franjevci*, 140-145.

Slika 8. Vrijedna knjižna izdanja izložena u stalnom postavu franjevačkoga muzeja u Virovitici. Gore lijevo je *Tractatus de statu mortuorum et resurgentium* generalnoga lektora Leonarda Potočnjaka iz 1775. god. Gore desno je *Universa philosophia* Ladislava Lackovića iz 1781. god. Dolje lijevo je *Kantual* iz XVIII. st. Dolje desno je *Opusculum theologicum viris eruditiss* jubilarnoga lektora Vjenceslava Szklenszkyja. Foto Vlatko Smiljanić, 2020.

Slika 9. Medicinska izdanja za potrebe franjevačke ljekarne koja se također čuvaju u samostanskomu muzeju. Gore lijevo je *Manuale lexici pharmaceutici I, II* Johannisa Helfriela Jüngkena iz 1698. god. Podno nje je *Praxis medica* istoga autora i iste godine izdanja. Gore desno je *Enchiridion rei medicae triplicis* Enchiridiona iz 1555. god. Ispod je *Abhandlung aller innerlichen krakheiten* Johana Jacoba Woitsa te *Wund Artzney* Frantza Widenmanna iz 1737. god. Foto Vlatko Smiljanić, 2020.

Virovitički franjevci i pučko školstvo

Virovitički su franjevci imali presudan utjecaj na začetak pučkoga školstva u Virovitici. Iako smo već spomenuli da je u Virovitici najvjerojatnije prije osmanske ugroze postojala neka škola, književni povjesničar Vinko Brešić naklonjeniji je činjenici da prva škola potiče iz učionica franjevačkoga samostana potkraj XVII. i početkom XVIII. st. Osim toga, imamo podatak da je 1758. god. virovitička općina odobrila upotrebu jedne sobe za potrebe škole.¹⁴² Ti su podaci prilično vjerodostojni, a potvrđuje ih izvještaj plemenitaškoga podsuca Virovitičke županije o stanju trivijalnih škola i učitelja u virovitičkomu trgovištu. Naime, prema tomu dokumentu, koji je pisan 9. ožujka 1772. god., u virovitičkoj je župi bio učitelj Juraj Jankuš, koji je poznao hrvatski, njemački i latinski jezik. Učiteljem je postao 1766. god. Mladež je poučavao hrvatski i njemački jezik te osnovama latinskoga jezika i aritmetike. Školu su polazili 25 dječaka i tri djevojčice. Učitelj je živio u vlastitoj kući, dok je djecu poučavao u kući trgovišta. Godišnja plaća mu je bila 60 forinti.¹⁴³ Prema izvještaju Kraljevskoga namjesničkog vijeća zagrebačkomu biskupu Josipu Galjufu, između sedamnaest pučkih škola 1774. god. spomenuta je pučka škola u Virovitici.¹⁴⁴ Obveza uspostavljanja pučkih škola doskora je bila zadana odlukom same carice Marije Terezije. Naime, prema odredbama Općega školskoga reda iz 1774. god. svako je trgovište ili grad trebalo imati školu za poučavanje u vjeronauku, biblijskoj povijesti, čitanju, njemačkomu jeziku, matematici, etici i gospodarstvu, tj. osnovama poljoprivrede.¹⁴⁵

Prvi franjevački pučkoškolski učitelj iz vremena terezijanskih reformi je Franjo¹⁴⁶ Starešinić. Predavao je trima razredima od 1781. do 1784. god. Godišnja plaća, koju mu je za tu službu isplaćivala virovitička gradska uprava, iznosila je 80 forinti.¹⁴⁷ Kanonska vizitacija Josipa Taispergera iz 12. svibnja 1783. donosi nam prve podatke o pučkoj školi u Virovitici: „Za školu je virovitička trgovišna općina odstupila prostranu sobu u svojoj drvenoj kući. Školu polazi samo 48 učenika, a podučava ih od godine 1781. o. Franjo Starešinić, član franjevačkoga

¹⁴² Štoviše, Zelenbrz tvrdi da već 1757. god. virovitičko trgovište isplaćuje 30 forinti godišnje franjevci koji podučava mladež. ZELENBZRZ, *Tradicija školstva u Virovitici*, 122.

¹⁴³ HR-HDA-12, Hrvatsko kraljevsko vijeće, prilog spisu D-188/1772. Sadržaj preveden prema: ARTUKOVIĆ, Stanislav (ur.), *Povijest školstva u Virovitici* (katalog izložbe), Državni arhiv u Virovitici, Virovitica, 2015., 6.

¹⁴⁴ BREŠIĆ, *Knjiga o Virovitici*, 93-94. ; CUVAJ, Antun, *Grada za povijest školstva*, sv. I., Zagreb, 1910., 381-383.

¹⁴⁵ Usp. HORBEC, Ivana & ŠVOGER, Vlasta, „Školstvo kao politicum: Opći školski red iz 1774.“, *Anali za povijest odgoja*, 9, 2010., 5-47.

¹⁴⁶ Neka literatura (pr. Cvekan i Zelenbrz) piše da se zvao Pacifik, a neki Franjo. Skloniji smo, ipak, vjerovati kanonskoj vizitaciji.

¹⁴⁷ HR-FAVI, 18. st., 35a.

samostana. Starešinić ima 35 godina. Rodio se u Zagrebu, gdje je položio ispit za učitelja pučke škole. Djecu podučava u vjeronauku i u literaturi, tj. u čitanju i pisanju, a pri tome se služi hrvatskim i njemačkim jezikom. Starešinić je vrstan učitelj i dobar nadziratelj učenika. Za obavljanje učiteljske službe dobiva od virovitičke općine samo 100 forinti godišnje plaće; drugih dodataka nema, jer škola ne posjeduje nikakvih nekretnina.“ Potreba za pučkom školom je bila sasvim očekivana jer u Virovitici tada ima 3024 stanovnika, a od toga gotovo 1000 djece.¹⁴⁸ Ne iznenađuje podatak da školu polazi manje od 5% djece jer valja imati na umu da se virovitičko stanovništvo pretežito bavilo poljoprivrednim djelatnostima, pa su vjerojatno zbog toga roditelji u počecima pučke škole smatrali da ona njihovoj djeci nije nužna. Štoviše, time bi djeca bila pošteđena fizičkoga rada. Poslije Starešinića u povijesnim se izvorima spominju još dva franjevačka učitelja, Kerubin Škiljan i Bernard Gallović. Krajem XVIII. st. u Virovitici nije djelovala niti škola niti učitelji. Vjerojatan je razlog tomu odluka cara Josipa II. iz 1783. god. kada je dokinuo škole koje su bile pod utjecajem redovnika, tj. Crkve kao takve. To potvrđuje izvješće školskoga nadzornika Filipa Wohlgemutha iz 11. svibnja 1786. god. koji je za Viroviticu samo napisao: „Ispraznjeno“.¹⁴⁹ Tek se od 1799. god. javljaju svjetovni učitelji izravno podvrgnuti kraljevskom školskomu nadzorniku. Prva odjelita zgrada pučke škole, zapravo drvene gradnje, izgrađena je 1819. god., ali je izgorjela u velikomu virovitičkomu požaru iz 1871. god. Ipak, utjecaj franjevaca na školstvo još nije prestao. Prema povjesničaru školstva Antunu Cuvaju u Virovitici je 1816. god. još djelovao franjevački učitelj koji je ujedno bio i crveni orguljaš.¹⁵⁰ Osim toga, sredinom XIX. st. velikaška obitelj Pejačević, već spomenuti gospodari Virovitice, osnovala je školsku zakladu, kojom je upravljao virovitički franjevački samostan, a spominje se i da je gvardijan bio ravnatelj pučke škole.¹⁵¹

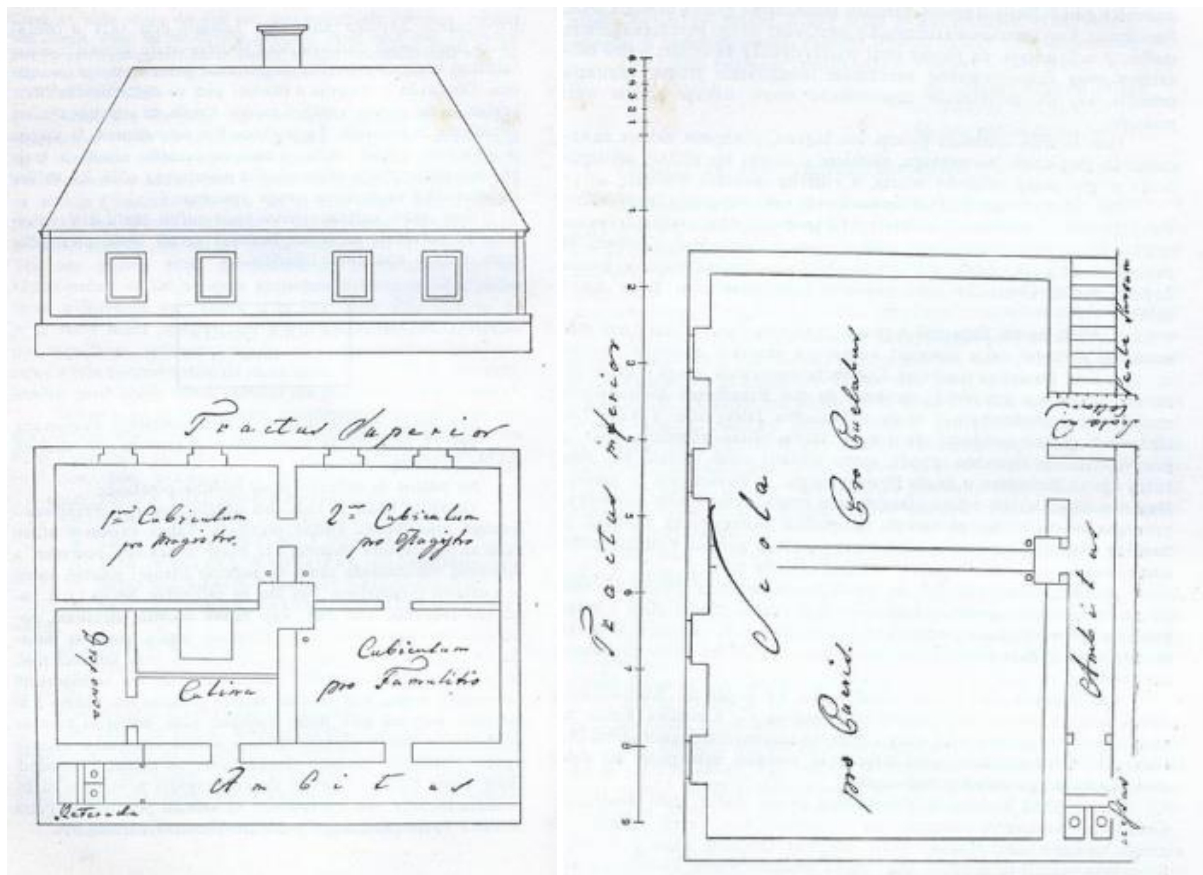
Godine 1827. posljednji se put spominje djelovanje franjevaca u virovitičkoj pučkoj školi. Prema Cuvaju „namjestilo je ravnateljstvo dobara uz jednoga redovnika i jednoga svjetovnjaka (Lehpamera) za učitelja Vjek.[oslava] Fleišera protiv volje vrhov.[noga] škol.[skoga] ravnateljstva. Da se nastavši spor između ova dva čimbenika riješi, predložilo je vrhovno ravnateljstvo kr.[aljevskomu] namjesničkom vijeću, da se virovitička škola predade Franjevcima ili ako to nije moguće, neka se imenovani učitelji, ne mogu li podnositi progonstva redovnika, zamijene drugima. Međutim je Fleišer otišao u Bjelovar, pa se cio spor sam

¹⁴⁸ HORVAT, *Povijest grada Virovitice*, 74.

¹⁴⁹ CUVAJ, Antun, *Građa za povijest školstva*, sv. II, Zagreb, 1910., 19.

¹⁵⁰ Isto, 241-247. Ugovor je sklopljen 27. kolovoza 1816. god. i njime je ponovno (*Sic!*) osnovana narodna škola u Virovitici između virovitičke općine, virovitičke franjevačke župe te profesora i orguljaša Josipa Dermenića.

¹⁵¹ ZELENBRZ, *Tradicija školstva u Virovitici*, 123.

Slika 11. Nacrt pučke škole u Virovitici izrađen 1815. god. Tako je izgledala prva virovitička pučka škola kao samostalna zgrada. Bila je drvene gradnje i izgorjela je u velikomu virovitičkomu požaru 1871. godine.
(CUVAJ, *Grada za povijest školstva*, sv. II., 242-243.)

Slika 12. Razglednica s početka XX. st. koja prikazuje zapadni izlaz iz Virovitice i zgradu pučke škole (lijevo). Crkva i samostan su samo stotinu metara iza snimača razglednice.

Zaključak

Odgojno-obrazovnu djelatnost franjevacu u Virovitici nije moguće tumačiti bez povijesnoga konteksta mikrorazine Virovitice, ali i političke, društvene, kulturne i gospodarske povijesti u Hrvata. Dolazak franjevacu u Viroviticu opravdao je njihovu namjeru za duhovnom brigom stanovništva. Međutim, duhovna je briga i njihovo poslanje kao jednostavnih, gradskih i putujućih redovnika iznjedrila odgojno-obrazovnu djelatnost koja je ostavila veliki trag u povijesti školstva u Hrvata. U radu je prikazano da razvoj tih djelatnosti niti malo ne zaostaje za tendencijom u Ladislavskoj provinciji, a i šire. S obzirom da su se odgoj i obrazovanje najprije manifestirali učenjem naizust, bilo je nužno izraditi pravila. Prema njima su franjevci obrazovali svoje redove, a potom znanja i umijeća prenosili među narod bez ikakve zadržke.

Visoke škole i studiji filozofije, moralne bogoslovije i govorništva bili su moderni i atraktivni studiji u hrvatskoj pedagoškoj povijesti XVIII. i XIX. st. U Virovitici je taj studij bio moguć jer je grad tada pripadao većim urbanim središtima kontinentalne Hrvatske. Njegova politička i gospodarska važnost kroz povijest dodatno je odredila razvoj odgoja i obrazovanja u virovitičkomu samostanu. Franjevačka odgojno-obrazovna kultura pružila je dvije plodne sastavnice: prvom su franjevci u svojim redovima nastojali odgojiti i obrazovati osoblje u duhu dotadašnjih znanja i pravila franjevačkoga reda, a drugo, uspjeli su to znanje ne zadržati samo sebi, nego ga pružiti narodu na najosnovniji način i sukladno potrebama stanovništva. Time je franjevački postulat brige za siromašne dosegao najvišu moguću razinu njihova javnoga djelovanja. Strah od kuge zamijenjen je razvojem ljekarništva i temeljnom zdravstvenom skrbi stanovništva, a obrazovna reforma u duhu terezijanskih i jozefinističkih ideja preobražena je s visokih na pučke škole. Upravo je to najveća vrijednost odgojno-obrazovnih djelatnosti franjevačkoga reda uopće, a na primjeru virovitičkoga samostana. Ne čudi, stoga, da su svoje prvotno obrazovanje u Virovitici stekli veliki hrvatski umovi poput astronoma Mirka Danijela Bogdanića te filozofa Stjepana Zimmermanna, ali i da su ovdje predavali nestori moderne pedagogije u Hrvata poput bračnoga para Skendera i Marije Fabković te Stjepana Basaričeka. Time se Virovitica u povijesti prometnula kao važno odgojno-obrazovno središte.

Franjevci su nastojali u Viroviticu dovesti najuzoritije domaće, a manje strane učitelje, kako bi ostvarivali obuku utemeljenu na znanjima iz stranih učilišta, ali su je dodatno unaprijedili na domaćem terenu. Najbolji dokaz toga je veliki broj nastavne i učiteljske literature koja je ostala sačuvana u virovitičkoj franjevačkoj knjižnici i arhivu, ali i za ono doba i kontekst Virovitice, veliki broj rukopisa skripti nastavnoga gradiva. Virovitički samostan je

postupao u skladu s pravilima pedagoških statuta Ladislavske provincije. Odgojno-obrazovne metode nisu se previše udaljavale od danas ustaljenih odgojno-obrazovnih normi. Štoviše, bile su preciznije, imale su točno određene zadatke, a ponavljanje gradiva i vještina govorenja bili su kruna akademskoga obrazovanja.

Na žalost, u izvorima nisu ostali podaci o virovitičkim studentima i konkretnijim angažmanima profesora, ali to ne umanjuje značaj franjevačkih visokih i pučkih škola u Virovitici. I iz naoko oskudnih izvora povjesničar treba biti u mogućnosti rekonstruirati zbilju jednoga vremena. U nedostatku podataka najbolju pomoć razumijevanju prošlosti pruža povijesni kontekst, koji je i u ovom radu bio od presudnoga značaja za poimanje velikoga doprinosa virovitičkih franjevacu temeljima odgoja i obrazovanja u Virovitici.

Danas Virovitica ima dvije osnovne škole, dvije gimnazije sa četiri smjera, tehničku, strukovnu i industrijsko-obrtničku školu, ali baštini tradiciju i visokoga obrazovanja u djelatnosti Visoke škole za menadžment u turizmu i informatici. Od nedavno je u Virovitici pokrenut dislocirani studij šumarstva afileiran Šumarskomu fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Virovitica tako pokazuje da sve više raste kao studentski grad s modernim trendovima i potrebama gospodarstva, a to su joj omogućili upravo kvalitetni temelji iz XVIII. st. i uspostava sustavnoga odgoja i obrazovanja za što moramo zahvaliti franjevačkomu redu.

Popis izvora i literature

Arhivski izvori

- I. Arhiv Franjevačkoga samostana u Virovitici (HR-FAVI)
- II. HR-HDA-12 Hrvatsko kraljevsko vijeće

Mrežni izvori

- I. BENEDIKT XVI., „Kateheza pape Benedikta XVI. na općoj audijenciji, srijeda, 30. prosinca 2009. Petar Lombardski, *Vatican.va – Libreria Editrice Vaticana*. Pristupljeno 14. svibnja 2020. http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/hr/audiences/2009/documents/hf_ben-xvi_aud_20091230.html.
- II. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, s. v. franjevci, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 13. svibnja 2020. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=20487>.
- III. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, s. v. skolastika, Leksikografski zavod Miroslava Krleže, 2020. Pristupljeno 14. svibnja 2020. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=56470>.
- IV. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, s. v. Virovitica, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 11. svibnja 2020. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=64785>.
- V. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, s. v. skotizam, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 14. svibnja 2020. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56486>.
- VI. *Hrvatski biografski leksikon, mrežno izdanje*, s. v. Lacković, Ladislav, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. Pristupljeno 17. svibnja 2020. <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=10843>.
- VII. KADIĆ, Slobodan, „Ispod današnje crkve sv. Roka još starija crkva?“, *Glas Slavonije*, mrežno izdanje, 6. rujna 2012. Pristupljeno 13. svibnja 2020. <http://www.glas-slavonije.hr/175714/4/Ispod-danasnje-crkve-sv-Roka-jos-starija-crkva>.

- VIII.** *Proleksis enciklopedija, mrežno izdanje*, s. v. homiletika. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. Pristupljeno 16. svibnja 2020.
<https://proleksis.lzmk.hr/26892/>.
- IX.** *Proleksis enciklopedija, mrežno izdanje*, s. v. probabilizam, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. Pristupljeno 15. svibnja 2020.
<https://proleksis.lzmk.hr/20940/>.
- X.** REPONJ, Danijel, „Tko su Mikeši?“, *Virovitica.com*. Pristupljeno 11. svibnja 2020.
<http://www.virovitica.com/?do=full&cmd=107>.
- XI.** ROĐAK, Matija, „Kod virovitičke Šećerane pronađeni ostaci dvaju naselja, keltsko iz 2. stoljeća pr. Kr. i ranosrednjovjekovno iz 8. stoljeća“, *Informativni centar Virovitica*, 6. listopada 2016. Pristupljeno 11. svibnja 2020.
<https://www.icv.hr/2016/10/kod-viroviticke-secerane-pronadeni-ostaci-dvaju-naselja-keltsko-iz-2-stoljeca-pr-krista-ranosrednjovjekovno-iz-8-stoljeca/>.
- XII.** SMILJANIĆ, Vlatko, „Sve poznanice i nepoznanice grada nad Duzlukom“, *Virovitica.net*, 1. svibnja 2013. Pristupljeno 13. svibnja 2020.
<https://www.virovitica.net/sve-poznanice-i-nepoznanice-grada-nad-duzlukom/21541/>.
- XIII.** ŠKRINJARIĆ, Leo, „Kelti u Virovitici?“, HRT Magazin. Pristupljeno 11. svibnja 2020. <https://magazin.hrt.hr/402120/kelti-u-virovitici>.
- XIV.** ŠVAB, Mladen, „BÁNFFY, de Lendwa (Banići)“, Hrvatski biografski leksikon, mrežno izdanje. Pristupljeno 11. svibnja 2020.
<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1230>.
- XV.** TOMAŠIĆ, Božidar, „Ljekarništvo u franjevačkim samostanima provincije svetih Ćirila i Metoda – IV“, Hrvatsko društvo farmaceutskih tehničara, mrežna stranica. 31-53. Pristupljeno 16. svibnja 2020. <https://www.hdft.hr/media/Franjevci4.pdf>.

Literatura

- I. ARTUKOVIĆ, Stanislav (ur.), *Povijest školstva u Virovitici* (katalog izložbe), Državni arhiv u Virovitici, Virovitica, 2015.
- II. BERTOL, Anja, „Nalazi rimskog novca s lokaliteta Virovitica-Kiškorja Jug i Orešac“, *Opuscula archaeologica*, 35(1), 2011., 225-261.
- III. BREŠIĆ, Vinko, *Knjiga o Virovitici*, Mikešland, Virovitica, 2002.
- IV. CUVAJ, Antun, *Grada za povijest školstva*, sv. I, Zagreb, 1910.
- V. CUVAJ, Antun, *Grada za povijest školstva*, sv. II, Zagreb, 1910.
- VI. CVEKAN, Paškal, *Virovitica i franjevci*, Hrvatsko književno društvo Sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1977.
- VII. ČIKARA, Ivan, „Ivan Duns Skot“, *Počeci*, 7(1), 2006., 70-78.
- VIII. DADIĆ, Žarko, *Egzaktne znanosti u Hrvata u doba prosvjetiteljstva*, Matica hrvatska, Zagreb, 2004.
- IX. FELETAR, Dragutin (ur.), *Virovitica: izabrane teme*, Gradsko poglavarstvo Virovitica & Nakladna kuća „Dr. Feletar“, Virovitica, 1996.
- X. FILIĆ, Krešimir, *Franjevci u Varaždinu: poviest franjevačke crkve i samostana o 700-godišnjici dolazka franjevaca u Varaždin*, Vlastita naklada, Varaždin, 1994.
- XI. FRKIN, Vatroslav & HOLZLEITNER, Miljenko, *Bibliografija knjiga hrvatskih autora u knjižnicama Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda 1495. – 1850.*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti & Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 2008.
- XII. HERCIGONJA, Eduard (ur.), *Hrvatska i Europa, sv. II: Srednji vijek i renesansa : (XIII-XVI. stoljeće)*, Školska knjiga & Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2000.
- XIII. HORBEC, Ivana & ŠVOGER, Vlasta, „Školstvo kao politicum: Opći školski red iz 1774.“, *Anali za povijest odgoja*, 9, 2010., 5-47.
- XIV. HORVAT, Rudolf, *Povijest grada Virovitice*, Matica hrvatska Virovitica, Virovitica, 2001., 7.
- XV. HOŠKO, Franjo Emanuel ; ĆOŠKOVIĆ, Pejo & KAPITANOVIĆ, Vicko (ur.), *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2010.
- XVI. HOŠKO, Franjo Emanuel, „Crkveno školstvo u Hrvata kroz vjekove“, *Napredak*, 144(3), 2003., 348-370.
- XVII. HOŠKO, Franjo Emanuel, „Skotistička teologija zagrebačkoga kruga 17. i 18. stoljeća“, *Kačić*, 3, 1970., 87-100.

- XVIII.** HOŠKO, Franjo Emanuel, *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2002., 31-122.
- XIX.** HOŠKO, Franjo Emanuel, *Slavonska franjevačka učilišta*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2011., 52.
- XX.** HOŠKO, Franjo Emanuel, *Škole Hrvatske franjevačke provincije sv. Ladislava (1613-1783). Prilog povijesti hrvatske filozofije i teologije u 17. i 18. stoljeću* (doktorski rad), Franjevački Provincijalat (umnoženo ciklostilom), Zagreb, 1968.
- XXI.** HOVAT, Rudolf, „Virovitička župa u XVIII. stoljeću“, *Vjesnik kr. državnog arkiva u Zagrebu*, 7, 1937., 168-179.
- XXII.** JELINČIĆ VUČKOVIĆ, Kristina (ur.), *Rimsko selo u provinciji Gornjoj Panoniji: Virovitica Kiškorja Jug*, Institut za arheologiju, Zagreb, 2015.
- XXIII.** KLAIĆ, Nada, „Iz virovitičke prošlosti - prvo stoljeće u životu slobodnog grada (povodom sedamstopenesete obljetnice Kolomanove povlastice)“, *Podravski zbornik*, 13, 1987., 67-76.
- XXIV.** KLAIĆ, Nada, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Školska knjiga, Zagreb, 1972.
- XXV.** KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan, „Regesta br. 1259.“, *Starine*, 27, 1896., 163.
- XXVI.** LOŽNJAK DIZDAR, Darija, „Naseljenost Podravine u starijoj fazi kulture polja sa žarama“, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 22, 2005., 25-58.
- XXVII.** LOŽNJAK, Daria, „Grobovi virovitičke grupe iz Voćina. Osvrt na početku fazu kulture polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj“, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 20, 2003., 33-46.
- XXVIII.** MARTINČIĆ, Julijo & HACKENBERGER, Dubravka (ur.), *725 godina franjevacu u Virovitici: Zbornik radova međunarodnog simpozija*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku, Zagreb - Osijek, 2006.
- XXIX.** MOHOROVIČIĆ, Andre (ur.), *Virovitički zbornik 1234.-1984.: zbornik radova sa znanstvenog skupa 'Virovitica u prošlosti i sadašnjosti', održanoga u Virovitici od 2. do 3. listopada 1984. godine u povodu obilježavanja 750. godišnjice spomena i 40. godišnjice oslobođenja Virovitice*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti i Skupština općine Virovitica, Virovitica, 1986.
- XXX.** PATAFTA, Daniel, *Franjevačko 13. stoljeće: Povijest, teologija, duhovnost*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2018.

- XXXI.** PERNJAK, Dejan & SMILJANIĆ, Vlatko, „Tragovima pavlina u Špišić Bukovici: Ordo fratrum S. Pauli primi eremitaie in Bakwa Inferior“, *Croatica Christiana periodica*, 41(80), 2017., 17-29.
- XXXII.** POSAVAC, Zlatko, *Filozofski rukopisi 18. stoljeća u franjevačkim samostanima Slavonije*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993.
- XXXIII.** PRANJIĆ, Marko ; KUJUNDŽIĆ, Nedjeljko ; BIONDIĆ, Ivan (ur.), *Uloga Katoličke crkve u razvoju hrvatskog školstva*, Hrvatska akademija odgojnih znanosti, Zagreb, 1994., 12-30.
- XXXIV.** PRANJIĆ, Marko, „Samonadilaženje – polazište teološke antropologije“, *Bogoslovska smotra*, 75(2), 2005., 465-486.
- XXXV.** RELJAC, Veronika, „Hrvatska skotistička filozofija u kasnom baroku. povijesno-leksikografska istraživanja Franje Emanuela Hoška“, *Diacovensia*, 20(3), 2012., 433-465.
- XXXVI.** SALAJIĆ, Silvija (ur.), *Srednjovjekovna nizinska utvrda u Virovitici: osvrt na arheološka iskopavanja* (katalog izložbe), Gradski muzej Virovitica, 2008.
- XXXVII.** SALAJIĆ, Silvija, „Srednjovjekovna nizinska utvrda u Virovitici“, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 43(1), 2010., 353-379.
- XXXVIII.** SEKEREŠ, Stjepan, „Antroponimija i toponimija slavonske Podravine“, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 3, 1973., 369-470.
- XXXIX.** SELJELJ IVANČAN, Tajana; BALEN, Jacqueline, „Prapovijesno naselje Virovitica – Brekinja“, *Annales Instituti Archaeologici*, 2(1), 2006., 67-72.
- XL.** SMIČIKLAS, Tadija, *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije: listine 1201-1235*, sv. III, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1905.
- XLI.** ŠEGREGUR, Domagoj, „Keltska plemena na hrvatskom povijesnom prostoru“, *Zavičaj*, 25-27, 2009., 4-9.
- XLII.** ŠIŠIĆ, Ferdo, *Županija Virovitička u prošlosti*, Knjigo i kamenotiskarna Julija Pfeiffera, Osijek, 1896.
- XLIII.** TKALČEC, Tatjana, „Virovitica – Korija, zaštitna arheološka istraživanja 2005.“, *Annales Instituti Archaeologici*, 2(1), 2006., 52-54.
- XLIV.** VINSKI GASPARINI, Ksenija, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*, Filozofski fakultet, Zadar, 1973., 556-564.

Zahvale

Ovaj dio rada za mene je posebno značajan jer mi pruža dovoljnu akademsku slobodu kako bih simbolično i skromno zahvalio svim meni dragim ljudima koji su omogućili da obrazovanje na Fakultetu hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu doživljam najsretnijim iskustvom u životu. Najprije zahvaljujem svojoj majci Jadranki, koja je unatoč smrti moga oca Vlade 2011. god. uspjela teško iznjedruti i iz velike ljubavi i snage omogućiti mi studij za koji sam žudio od najranijih dana. Ona je razlog zašto sam još više volio povijest i zašto mi je želja za znanjem i životnom ustrajnošću postala najvažnija misao. To je moja škola za život.

Zahvaljujem svojoj djevojci Karolini, koja me trpi već više od šest godina i pruža mi bezrezervnu ljubav i podršku kako bismo zajedno uspjeli ostvariti životnu sreću i sve naše planove. Velika je stvar u životu imati djevojku i najboljega prijatelja u jednoj osobi. Ovaj diplomski rad još je jedna od razina koju smo zajedno završili. Mi idemo dalje. Ovo je tek početak jednoga dugoga puta koji je još pred nama. Zajedno možemo sve.

Zahvaljujem ljudima prema kojima imam osobito poštovanje, a omogućili su svojim znanjem i iskustvom da ovaj rad bude čim više bogatiji i kvalitetniji. To su moj mentor prof. Mijo Korade, s kojim sam započeo svoj akademski razvoj i koji je uvijek bio tu za mene. Zahvaljujem prof. Stjepanu Čosiću, koji me kao živa enciklopedija informacija i životnih mudrosti uputio prema dodatnoj literaturi za rad. Tu je i prof. Daniel Patafta, s kojim me „digitalno“ upoznao moj gvardijan fra Rozo Brkić. Obojica su mi nemjerivo pomagali u pronalasku ključne literature, pregledu arhivskih dokumenata i dali mi prve smjernice prilikom pisanja rada. Siguran sam da ću sa svima njima i dalje surađivati. Oni su, ne samo dobri profesori, oni su, prije svega, dobri ljudi.

Mogao bih ispisati sve ove retke sa još dragih imena, ali za njih nema mjesta na ovom listu. Oni će se zadržati u momu srcu, kao i svi gore navedeni, jer tamo će ostati. Tko su, prepoznat ćemo to zajedno u Rijeci Života koja je pred nama.

Zahvaljujem dragomu Bogu na svemu što mi je do sada pružio i tati Vladi, za kojega stalno osjećam da je blizu mene i da me hrabri u svemu. Želim da tako bude do kraja.

vaš Vlatko